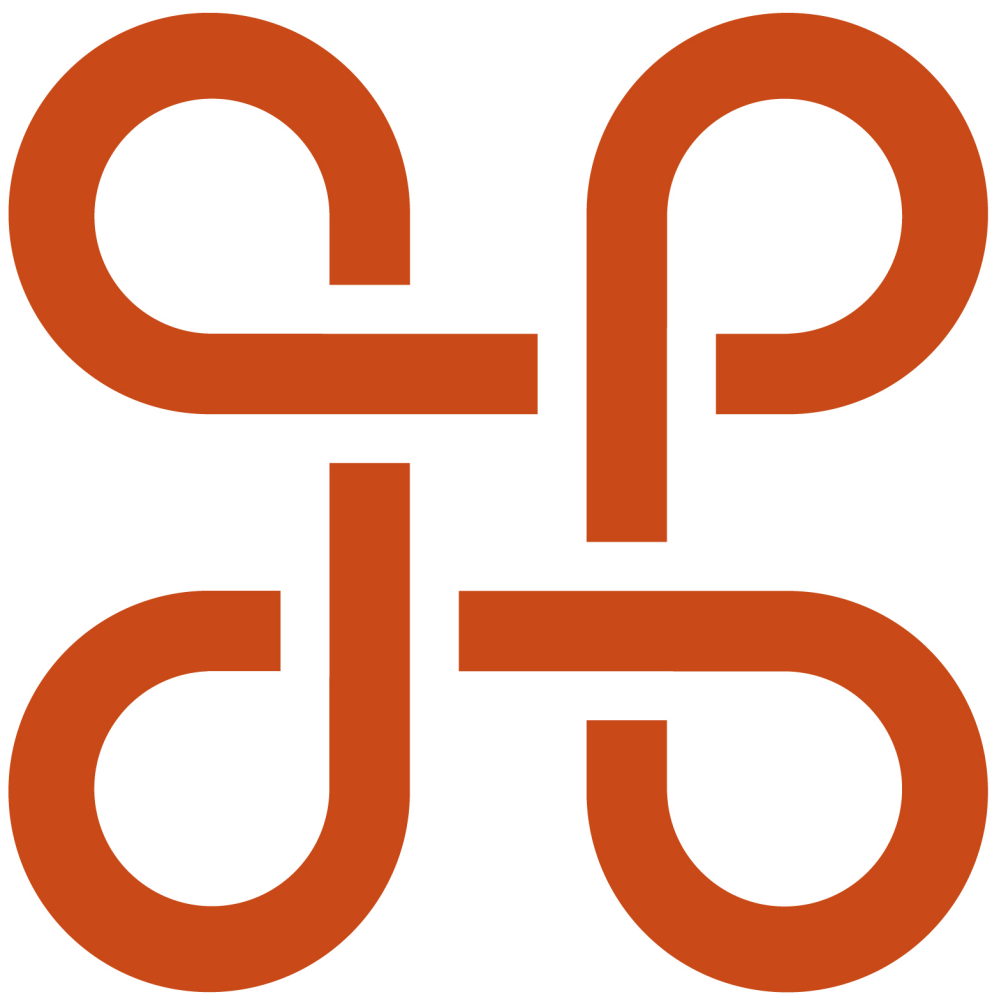

Förslag till åtgärder med anledning av Washington-principerna och Terezin-deklarationen

Återrapportering av regeringsuppdrag

RIKSANTIKVARIEÄMBETET

Riksantikvarieämbetet
Box 1114
621 22 Visby
Tel 08-5191 80 00
www.raa.se
registrator@raa.se

Riksantikvarieämbetet 2020

Förslag till åtgärder med anledning av Washington-principerna och Terezin-deklarationen.

Återrapportering av regeringsuppdrag

Upphovsrätt, där inget annat anges,

enligt Creative Commons licens CC BY.

Villkor på <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sv>

Innehållsförteckning

Sammanfattning med förslag.....	5
1. Inledning.....	7
1.1 Regeringsuppdraget.....	7
1.2 Avgränsningar	9
1.3 Genomförande	9
1.4 Begrepp.....	9
2. Bakgrund.....	11
2.1 Nazisternas konstplundring och efterkrigstidens restitutionsarbete.....	11
2.2 Juridiska verktyg för att förhindra kulturarvsplundring och möjliggöra restitution	12
2.3 Washington-principerna och Terezin-deklarationen	14
2.4 Vad har svenska staten gjort?	15
3. Implementering av Washington-principerna och Terezin- deklarationen	18
3.1 Proveniensforskning	19
3.2 Normen om <i>just and fair solutions</i>	22
3.3 Beslut om återlämnande enligt Washington-principerna i Sverige	27
4. Kartläggning av hur svenska kulturarvsinstitutioner förhåller sig till Washington-principerna och Terezin-deklarationen.....	30
5. Förslag till åtgärder	34
5.1 Förebygg framtida förvärv av olovligt förvärvade kulturföremål	34
5.2 Bred proveniensöversyn av kulturarvssamlingar.....	36

5.3 Ekonomiskt stöd till kulturarvs-institutionernas proveniensforskning	37
5.4 Råd- och stödverksamhet vid Riksantikvarieämbetet.....	39
5.5 Restitutionsråd – tillgång till oberoende råd och internationell praxis	40
5.6 Konsekvenser.....	42
6. Referenser.....	43
Bilaga 1.....	51
Intervjuer med kulturarvsinstitutioner, samrådsparter och sakkunniga	51
Bilaga 2.....	55
Internationell utblick.....	55

Sammanfattning med förslag

Riksantikvarieämbetet har fått i uppdrag av regeringen att bedöma om det finns behov av att vidta särskilda åtgärder för att tydliggöra och underlätta den svenska efterlevnaden av Washington-principerna och Terezin-deklarationen om nazi-konfiskerade kulturföremål.

En kartläggning av svenska statliga kulturarvsinstitutioner visar att kunskapen och medvetenheten om dessa internationella överenskommelser på flera håll är låg samt att proveniensforskning inte genomförts i någon större omfattning i svenska kulturarvssamlingar. Undantaget är de större konstmuseerna där såväl kunskap som medvetenhet kring dessa frågor är hög. Vid några av konstmuseerna har också efterforskningar gjorts i delar av samlingen och man har kunskap om var man behöver fördjupa proveniensundersökningarna.

Kartläggningen visar också att de flesta museer har en policy för insamling och följer Icoms etiska regler i samband med förvärv. Alla har dock inte dokumenterade rutiner för kontroll av proveniens och så kallad *due diligence* och få kontrollerar föremålens proveniens i samband med lån.

De flesta kulturarvsinstitutionerna i kartläggningen uttrycker att de skulle behöva mer råd och stöd vad gäller tillämpningen av Washington-principerna såväl i det proaktiva arbetet som i det fall de skulle upptäcka ett misstänkt nazi-konfiskerat föremål i samlingen eller få ett krav utifrån.

I Sverige har Washington-principerna tillämpats i två fall, där båda rört föremål ur Moderna museets samling. Då proveniensforskning hittills endast utförts i liten omfattning går det inte att utesluta att det finns fler än de fall som hittills framkommit.

Riksantikvarieämbetet föreslår därför en satsning på kulturarvsinstitutionernas proveniensforskning under de närmaste åren. Vidare avser Riksantikvarieämbetet att inom ramen för uppgiften att utveckla musei- och kulturarvsarbetet att bedriva viss råd- och stödverksamhet kopplat till dessa överenskommelser. Med de åtgärder som föreslås här bedömer Riksantikvarieämbetet att medvetenheten och kunskapen om innebörden och tillämpningen av Washington-principerna och Terezin-deklarationen stärks vid kulturarvsinstitutionerna samt att kunskapen om samlingarnas proveniens förbättras. Detta förväntas också sammantaget leda till att vi får en bättre bild av förekomsten av nazi-konfiskerade föremål i svenska kulturarvssamlingar.

Förslag

Förbättra förutsättningarna för proveniensforskning vid svenska kulturavsnitt genom att:

- finansiera ett tidsbegränsat projekt för att stödja kulturavsnitt som inte genomfört en första proveniensöversyn av samlingarna. Till projektet knyts en erfaren proveniensforskare samt en internationell referensgrupp av sakkunniga (avsnitt 5.2),
- kulturavsnitten får ekonomiskt stöd för proveniensforskning (avsnitt 5.3).

Riksantikvarieämbetet har övervägt behovet av ett särskilt organ för att bistå museerna om råd om tillämpningen av Washington-principerna och Terezin-deklarationen. Behov av ett rådgivande organ kan uppstå när ett komplicerat restitutionsärende föreligger. Ett restitutionsråd bestående av oberoende sakkunniga kan bistå kulturavsnitten med råd och bidra till att bedömningar görs i enlighet med internationell praxis. Med anledning av de få fall av nazi-konfiskerade kulturföremål som ännu förekommit i Sverige är det dock inte motiverat att ett särskilt organ för att hantera dessa frågor tillsätts i nuläget. Om ett sådant behov uppstår bör dock ett råd kunna inrättas. I avsnitt 5.5 beskrivs därför hur ett restitutionsråd kan inrättas av regeringen.

Riksantikvarieämbetets åtgärder

Riksantikvarieämbetet avser att:

- utarbeta ett stöd för kulturavsnitt i *due diligence* för att förhindra att svenska kulturavsnitt i framtiden förvärvar nazi-konfiskerade eller på annat sätt olovligt anskaffade eller exporterade kulturföremål till samlingarna (avsnitt 5.1),
- samla och sprida kunskap om Washington-principerna och Terezin-deklarationen och deras tillämpning, samt arbeta för att kulturavsnittens proveniensforskningsresultat görs tillgängliga på ett samordnat sätt (avsnitt 5.4) samt
- följa och delta i relevanta EU- och internationella initiativ på området (avsnitt 5.4).

1. Inledning

I december 1998 hölls *The Washington Conference on Holocaust-Era Assets* där 44 länder, däribland Sverige, kom överens om de så kallade Washington-principerna. Washington-principerna innebär bland annat en moralisk förbindelse att identifiera och offentligt tillkännage konstverk som har konfiskerats av nazisterna, så att ursprungliga ägare eller deras arvingar ska kunna göra anspråk på dem. Åtgärder ska vidtas skyndsamt för att nå en rimlig och rättvis lösning med hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet.

Sverige deltog även med representation vid en uppföljande konferens i Terezin i Tjeckien 2009. Terezin-deklarationen bekräftar Washington-principerna och behovet av att stärka och upprätthålla dessa ansträngningar. Särskilt uppmanas parterna att stödja systematisk proveniensforskning och publicera resultaten av denna forskning.

Washington-principerna har haft stor betydelse för konst- och museivärldens medvetenhet kring nazisternas konstrov och nödvändigheten av att kontrollera föremålens proveniens inför till exempel förvärv. Den ökade tillgången till digital samlings- och arkivinformation har också underlättat sådan eftersökning. Men proveniensforskning är en erkänt komplicerad och tidskrävande uppgift som ofta lämnar luckor och obesvarade frågor. Att identifiera och återlämna den nazi-konfiskerade konsten har således visat sig vara en svår och utdragen uppgift.

Några länder har implementerat Washington-principerna genom att upprätta alternativa processer för att hantera dessa fall och flera stater har avsatt medel särskilt för att finansiera proveniensforskning. Tyskland, Österrike, Nederländerna, Frankrike och Storbritannien har alla någon form av restitutionskommitté, även om de fungerar på sinsemellan relativt olika sätt. Många länder, däribland Sverige, har inte vidtagit några särskilda åtgärder för att implementera Washington-principerna och Terezin-deklarationen.

1.1 Regeringsuppdraget

Riksantikvarieämbetet fick i juni 2019 uppdraget av regeringen att bedöma om det finns behov av att vidta särskilda åtgärder för att tydliggöra och underlätta den svenska efterlevnaden av Washington-principerna och Terezin-deklarationen om nazi-konfiskerade kulturföremål. Uppdraget ska genomföras i samråd med de statliga museerna, Ekonomistyrningsverket, Kungliga biblioteket, Riksarkivet, Judiska Centralrådet, Föreningen Förintelsens Överlevande och andra relevanta aktörer.

Uppdraget har sin bakgrund i de stora krav som hanteringen av dessa frågor ställer på den enskilda kulturarvsinstitutionen. Washington-principerna har tillämpats i två fall i Sverige, där båda har rört föremål ur Moderna museets samling. Med anledning av dessa fall har Moderna museet i en skrivelse till Kulturdepartementet särskilt pekat på behovet av ett rådgivande organ som stöd för museerna i dessa komplexa ärenden.¹

Uppdraget är ett komplement till det regeringsuppdrag Riksantikvarieämbetet fick i regleringsbrevet för 2018 att utarbeta en vägledning för identifiering och repatriering eller restitution av föremål i museernas samlingar där det kan finnas särskilda etiska skäl för återlämnande.²

Specifikt anger regeringen att följande ska genomföras inom ramen för föreliggande uppdrag:

- Riksantikvarieämbetet ska i samråd med de utpekade myndigheterna kartlägga och redovisa hur de statliga kulturarvsinstitutionerna förhåller sig till Washington-principerna och Terezin-deklarationen i sitt samlingsarbete.
- Baserat på kartläggningen ska Riksantikvarieämbetet bedöma om det behöver vidtas åtgärder för att tydliggöra och underlätta den svenska efterlevnaden av Washington-principerna och Terezin-deklarationen och i så fall lämna förslag på vilka.
- Riksantikvarieämbetet ska särskilt bedöma om det finns ett behov av ett organ som kan bistå museerna med råd om tillämpningen av principerna och i så fall föreslå hur ett sådant organ bör utformas, utses och var det bör placeras.
- Vidare ska Riksantikvarieämbetet vid behov lämna förslag på ytterligare åtgärder som regeringen bör vidta för att förbättra förutsättningarna för konst- och kulturarvsinstitutioners efterlevnad av principerna.
- Förslag på åtgärder bör i första hand utgå från gällande lagstiftning, men Riksantikvarieämbetet ska bedöma om det finns behov av ändringar i nuvarande lagstiftning.

Eventuella förslag ska utformas mot bakgrund av relevanta internationella erfarenheter av att tillämpa principerna. Vidare ska Riksantikvarieämbetet bedöma om och i så fall i vilken omfattning föreslagna åtgärder även bör kunna omfatta vissa institutioner och aktörer utanför den statliga sektorn.

¹ Ku2018/01685/KO.

² Uppdraget redovisades i februari 2020, se Riksantikvarieämbetet, 2020.

1.2 Avgränsningar

Uppdragsbeskrivningen är tydligt avgränsad till kulturföremål som omfattas av Washington-principerna och Terezin-deklarationen. Därmed behandlas i denna rapport inte ärenden som rör andra fall av plundring, stöld eller illegal export av kulturföremål i krig och konflikter och heller inte andra återlämnandeärenden som till exempel föremål som insamlats i en kolonial kontext. Behov av juridiskt och etiskt stöd kring dessa bredare frågor har dock framkommit i dialogen med kulturarvsinstitutionerna.

Uppdraget omfattar huvudsakligen de statliga kulturarvsinstitutionerna och därför har detta arbete inte kartlagt andra museer inom det allmänna museiväsendet (med undantag för några museer med större konstsamlingar), enskilda museer, privata samlare eller andra privata aktörer.

1.3 Genomförande

Inom ramen för uppdraget har vi genomfört en kartläggning av hur svenska statliga museer och bibliotek förhåller sig till Washington-principerna och Terezin-deklarationen i sitt samlingsarbete. Därutöver har kunskap samlats in om hur dessa frågor hanteras internationellt och vilka erfarenheter som gjorts.

Kartläggningen har genomförts i form av intervjuer med kontaktpersoner för de institutioner som pekas ut i uppdraget (se bilaga 1). Utöver statliga museer och bibliotek har representanter för ytterligare några museer med större konstsamlingar valts ut.

Samråd i form av möten har genomförts med de övriga aktörer som anges i uppdragsbeskrivningen: Föreningen Förintelsens Överlevande, Judiska Centralrådet samt Ekonomistyrningsverket (se bilaga 1).

Kunskap om internationell praxis vad gäller såväl proveniensforskning som hantering och bedömning av restitutionsärenden har samlats in genom litteraturstudier samt genom samtal med internationellt verksamma proveniensforskare, tjänstemän och andra sakkunniga (se bilaga 1).

1.4 Begrepp

Nazi-konfiskerad konst

I Washington-principerna talar man om *nazi-confiscated art*. I internationell praxis har principerna tolkats vidare än att avse enbart konst och omfattar även böcker, konsthantverk med mera. Att *art*, det vill säga konst, ska förstås bredare och även

omfatta andra kulturföremål förtydligas även i Terezin-deklarationen som skriver om *art and cultural property*.

I Terezin-deklarationen utvecklar man även begreppet ”nazi-konfiskerad” som omfattande kulturföremål som nazisterna, fascisterna eller deras kollaboratörer konfiskerade, plundrade eller beslagtogs genom olika metoder såsom stöld, övertalning och konfiskering, samt kulturföremål som offer för nazisternas förföljelser övergav, sålde genom tvång eller under press som en direkt följd av förföljelserna.³

Restitution

Termen restitution används inom juridiken för återställande och kan då innebära att ett stulet föremål återlämnas eller att ekonomisk kompensation utgår. När det gäller kulturföremål används restitution i huvudsak relaterat till objekt som stulits eller på andra sätt otillbörligt tagits från sin ägare.⁴

Due diligence

Termen *due diligence* används inom många områden. På svenska används ibland begreppet för ”att visa vederbörlig omsorg och uppmärksamhet”, men ofta översätts inte begreppet. I museisammanhang avses att man följer god praxis inom branschen och vidtar åtgärder för att säkerställa att ett föremål som är aktuellt för köp, lån, byte eller gåva inte erhållits på olagligt sätt eller olagligen exporterats, samt att nuvarande ägare har lagligt innehav.

Kommitté

De fem länder i Europa som etablerat särskilda organ för att ge rekommendationer beträffande restitution av nazi-konfiskerade kulturföremål har olika beteckningar på respektive originalspråk såväl som på engelska. På engelska används beteckningarna *commission* (Frankrike och Tyskland), *committee* (Nederländerna), *panel* (Storbritannien) respektive *advisory board* (Österrike). I denna text refererar vi till den här typen av organ med den svenska termen kommitté.

³ *Terezin Declaration* 30 June 2009, s. 4.

https://wjro.org.il/cms/assets/uploads/2019/06/terezin_declaration.pdf

”Recognizing that art and cultural property of victims of the Holocaust (Shoah) and other victims of Nazi persecution was confiscated, sequestered and spoliated, by the Nazis, the Fascists and their collaborators through various means including theft, coercion and confiscation, and on grounds of relinquishment as well as forced sales and sales under duress, during the Holocaust era between 1933-45 and as an immediate consequence”.

⁴ Se även Riksantikvarieämbetet, 2020.

2. Bakgrund

2.1 Nazisternas konstplundring och efterkrigstidens restitutionsarbete

Under åren 1933–1945 plundrades stora mängder konst, antikviteter, böcker och andra föremål av nazisterna i Tyskland och de ockuperade länderna. Plundringen kunde ske i form av förstörelse och konfiskering av offentliga samlingar, systematisk konfiskering av privat egendom ägd av judiska familjer och andra förföljda grupper, men också som försäljningar eller övertaganden under hot och utpressning. Konstplundringen var organiserad och systematisk och utfördes av flera olika organisationer inom Nationalsocialisterna. Omfattningen av denna konst- och kulturarvsplundring beskrivs ofta som den största i världshistorien. Det finns inga exakta siffror på antalet plundrade konstverk, men en uppskattning som gjorts är att ungefär 650 000 konstverk stals och att ca 100 000 av dessa fortfarande saknas.⁵ Till detta kommer plundringen av miljontals andra kulturföremål som till exempel böcker, antikviteter och religiösa föremål. Plundringen var en integrerad del i nazisternas ideologiska och politiska program att utrota den judiska kulturen och befolkningen och därmed nära förbunden med folkmordet på judar.⁶ Hector Feliciano beskriver också hur denna plundring ur ett historiskt perspektiv skiljer sig från andra genom att man riktade in sig på att plundra enskilda individer i befolkningen.⁷ Nazisternas plundring av konst och kulturarv är väl dokumenterad i såväl akademisk som populärvetenskaplig litteratur, och har även skildrats i filmer och utställningar.⁸

Under kriget såg de allierade regeringarna att storskalig plundring pågick i de ockuperade territorierna och i januari 1943 kom man överens om den så kallade London-deklarationen, där man deklarerade att all plundring, och även försäljningar och andra transaktioner genomförda i de ockuperade territorierna, kommer att förklaras ogiltiga.⁹ En plan påbörjades för att hantera de stora mängderna plundrad egendom. Efter kriget fördes plundrad konst till flera olika upprättade samlingsplatser (Central Collecting Points), bland annat i München. Mycket av den konst som hittades av de allierade fördes sedan tillbaka till sina

⁵ Europaparlamentet, 2019 (2017/2023(INI)).

⁶ Kunert, Floris & Campfens, Evelien (red.), s. 113–115, 2015.

⁷ Feliciano, 2001, s. 165.

⁸ Se t. ex. Nicholas, 1995; Petropoulos, 1996; Rydell, 2013 & 2015; filmerna *The monuments men*, 2014 samt *Woman in gold*, 2015.

⁹ Inter-Allied Declaration against Acts of Dispossession Committed in Territories under Enemy Occupation or Control, 1943.

ursprungsländer med uppdraget till regeringarna att återlämna konsten till dess rättmätiga ägare eller deras arvingar. En del av denna konst återlämnades, annat auktionerades ut eller hamnade i statliga samlingar.¹⁰ Trots insatserna av de allierade och de europeiska regeringarna återstod mycket konst som inte kunnat återlämnas till sina rätta ägare, och därutöver en mycket stor mängd konst- och kulturföremål som fortfarande var försvunnen.

Konsthandeln tog fart igen under 1950-talet och under decennierna som följde fortsatte handeln med plundrade verk samtidigt som andra frågor än plundrad konst framstod som mer akuta att ta itu med under uppbyggnaden av Europa efter kriget. En del konst hamnade i privata eller offentliga samlingar, många gånger utan att den som förvärvade konsten hade vetskap om föremålets bakgrund. Frågan om den stulna nazi-konsten var under denna tid inte allmänt känd.¹¹ Museerna till exempel, hade ännu inte medvetenheten och rutinerna för att undersöka verkens proveniens inför förvärv.

Det skulle dröja ända till slutet av 1990-talet, i samband med det kalla krigets slut och tillgången till arkiven bakom järnridån, innan intresset för den stulna konsten återuppväcktes och överenskommelser såsom Washington-principerna togs fram.

2.2 Juridiska verktyg för att förhindra kulturarvsplundring och möjliggöra restitution

Plundring av kulturegendom i krig och konflikter har en lång historia och så har även restitution av plundrade kulturföremål.¹² Det var dock först under slutet av 1800-talet som juridiskt bindande normer antogs för skydd av egendom, inklusive kulturegendom, i krig.¹³ Haagkonventionerna från 1899 och 1907 förbjuder all form av plundring och attacker riktade mot historiska monument, museer och andra byggnader ägnade åt konst, vetenskap eller religion, så länge de inte används för militära ändamål (artikel 27) samt all form av förstörelse, avsiktlig skadegörelse, beslagtalande och bortföring av historiska minnesmärken, konstverk eller vetenskapliga föremål på ockuperat territorium (artikel 56). Haagkonventionerna ignorerades dock helt av nazisterna under andra världskriget.¹⁴

¹⁰ Till exempel i Musées Nationaux Récupération (MNR-samlingen) i Frankrike, och Nederländernas Kunstbezit-collectie (NK-samlingen).

¹¹ Koldehoff, 2017.

¹² Savoy, B, 2014.

¹³ Renold, 2016, s. 8.

¹⁴ Renold, 2016, s. 9.

Den massiva förstörelsen och plundringen av kulturarv under andra världskriget ledde till den första internationella konventionen inriktad särskilt på skydd av kulturarv: Haagkonventionen för skydd av kulturegendom i händelse av väpnad konflikt, från 1954. Haagkonventionen och dess två tilläggsprotokoll utgör nu den huvudsakliga internationella lagstiftningen om skydd av kulturegendom i krig.¹⁵

Sedan Haagkonventionen 1954 har flertalet internationella överenskommelser arbetats fram som behandlar olaglig handel, export och återlämnande av kulturföremål. Till exempel Unescos konvention om åtgärder mot olovlig export, import och överlåtelse av kulturegendom (1970) och Unidroit-konventionen om kulturföremål som stulits eller förts ut olagligt. Dessa konventioner gäller inte retroaktivt. Unesco-konventionen (1995) ratificerades av Sverige 2003 och gäller för kulturföremål som stulits eller förts ut efter 13 april 2003 från en stat som tillträtt konventionen. Unidroit-konventionen infördes genom nya kapitel, 7 och 8 kap i kulturmiljölagen 2011 och stadgar att återlämnande inte får ske mer än 50 år från stölden eller det olagliga utförandet av kulturföremålet. Därutöver har EU infört ett direktiv som rör återlämnande, EU-direktivet 2014/60/EU (tidigare 93/7/EEG av den 15 mars 1993). Direktivet anger att kulturföremål som olagligt förts bort från en stat inom Europeiska ekonomiska samarbetsområdet (EES) och som påträffas i en annan medlemsstat ska återlämnas. Inte heller direktivet gäller retroaktivt.¹⁶ Konventionerna och direktivet gäller krav från stater och inte från privatpersoner. Sammantaget är dessa konventioner och direktiv i de allra flesta fall inte tillämpliga i fall av nazi-konfiskerade kulturföremål.

Om ett restitutionsfall tas till domstol uppstår ett antal rättsliga utmaningar som har visat sig göra det svårt för den som återkräver ett nazi-konfiskerat föremål att få rätt. Restitutionsärenden är i många fall av en gränsöverskridande karaktär och om ett fall tas till domstol måste det först avgöras vilkets lands lag som ska tillämpas. Den tidigare ägaren behöver lägga fram bevis för såväl ägarskap som för hur kulturföremålet förlorades, vilket kan vara en svår uppgift med hänsyn till den tid som passerat sedan andra världskriget.¹⁷ Olika länder har därutöver olika regler kring preskriptionstider och godtrosvärk som kan förhindra restitution av konfiskerade föremål.¹⁸ I Sverige ändrades lagen om godtrosvärk (1986:796) 2003. Innan dess fick en köpare äganderätt till egendom denne fått i sin besittning om den var i god tro. Det fanns inget undantag för stulna föremål. God tro hos köparen släckte ut den tidigare ägarens rätt till föremålet även om det var stulet, detta enligt den så kallade extinktionsprincipen. Den 1 juli 2003 infördes en ny

¹⁵ Renold, 2016, s. 10.

¹⁶ Detta innebär att Sverige t.ex. inte får begära återlämnande av föremål som förts ut innan Sverige gick med i EU år 1995.

¹⁷ Renold & Chechi, 2015, s. 189.

¹⁸ Renold, 2016, s. 22–31.

paragraf (3 §) i lagen om godtroshöret som uttryckligen stadgar att ett stulet föremål inte kan bli föremål för godtroshöret. Att den tidigare ägarens äganderätt inte släcks ut under de omständigheterna brukar kallas för vindikationsprincipen. Utöver dessa hinder riskerar ett domstolsförfarande att medföra stora kostnader och utgöra tidsmässigt utdragna processer.¹⁹ I Washington-principerna rekommenderas därför att fall som rör nazi-konfiskerade kulturföremål löses genom förhandling eller annan alternativ tvistlösningsmetod.

2.3 Washington-principerna och Terezin-deklarationen

Washington-principerna och Terezin-deklarationen ingår i det man internationellt brukar kalla *soft law*. Med *soft law* menas överenskommelser som är moraliskt, snarare än juridiskt, bindande och som tillämpas med beaktande av ländernas olika rättssystem och lagar. Det finns ett flertal sådana instrument av olika karaktär som behandlar restitution av nazi-konfiskerade kulturföremål. Senast röstade Europaparlamentet igenom en *resolution av den 17 januari 2019 om gränsöverskridande anspråk på återlämnande av konstverk och kulturföremål som plundrats under väpnade konflikter och krig*.²⁰ I denna uppmanar parlamentet kommissionen att stödja ett katalogiseringssystem, som ska användas av såväl offentliga institutioner som privata konstsamlingar, för att samla in uppgifter om plundrade, stulna eller olagligt förvärvade kulturföremål och den exakta statusen för befintliga återlämnandekrav. Vidare uppmanas kommissionen och medlemsstaterna att uppmuntra och stödja proveniensforskning, utveckla en gemensam standard för *due diligence* samt etablera metoder för alternativ tvistlösningsmetod.

Därutöver har också museiorganisationer och organisationer i auktionsbranschen utarbetat etiska riktlinjer för hantering av nazi-konfiskerade kulturföremål.²¹

Washington-principerna

Washington-principerna antogs under konferensen *Washington Conference on Holocaust-Era Assets* 1998 och Sverige var en av de 44 staterna som deltog. Deklarationen anger 11 handlingsprinciper med rimliga och rättvisa lösningar (*just and fair solutions*) som grund. Enligt dessa principer ska konst som konfiskerats av nazisterna identifieras och tillkännages så att ursprungliga ägare eller deras arvingar ska kunna göra anspråk på dem. Resurser ska tillhandahållas för detta arbete, och relevanta arkiv och dokument tillgängliggöras. Vid bedömningar ska hänsyn tas till

¹⁹ Renold, 2016, s. 36

²⁰ Europaparlamentet, 2019.

²¹ T.ex. ICOM Recommendations concerning the Return of Works of Art Belonging to Jewish Owners 14 January 1999 och Christie's Guidelines for Dealing with Nazi-era Art Restitution Issues <https://www.christies.com/en/services/restitution-services/guidelines>.

oundvikliga luckor eller oklarheter i proveniensens som förekommer på grund av den tid som passerat och de omständigheter som rådde under tiden för Förintelsen. Om de plundrade ägarnas arvingar kan återfinnas ska skyndsamma åtgärder vidtas för att komma fram till en rimlig och rättvis lösning med hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet. Även om ättlingar inte kan identifieras ska någon sorts rättvis lösning ändå arbetas fram. Vidare rekommenderas staterna att utveckla processer för att stödja implementeringen av Washington-principerna, särskilt vad gäller alternativa tvistlösningsmetoder som stöd för att lösa ägarskapstvister.

Terezin-deklarationen

Terezin-deklarationen antogs vid konferensen *Prague Holocaust Era Assets Conference* i Prag och Terezin 2009 av 47 stater inklusive Sverige. Deklarationen omfattar en rad olika frågor kopplade till Förintelsen såsom överlevandes välfärd, egendom, minnesplatser och utbildning om Förintelsen. Vad gäller frågan om nazi-plundrad konst understryks vikten av att ansträngningarna att efterleva Washington-principerna stärks. Alla aktörer, offentliga såväl som privata, rekommenderas att tillämpa dem. I Terezin-deklarationen utvidgas begreppet ”nazi-konfiskerad” till att omfatta kulturföremål som nazisterna, fascisterna eller deras kollaboratörer konfiskerade, plundrade eller beslagtogs genom olika metoder såsom stöld, övertalning och konfiskering, samt kulturföremål som offer för nazisternas förföljelser övergavs, sålde genom tvång eller under press som en direkt följd av förföljelserna.²²

Vidare understryks betydelsen av fortsatt proveniensforskning för att kunna identifiera konst och kulturföremål som varit konfiskerade av nazisterna liksom att öppet redogöra för resultaten av denna forskning. Staterna uppmanas även att upprätta fungerande system som underlättar för ägare eller dess arvingar att få sina krav handlagda inom rimlig tid och med utgångspunkt från all relevant dokumentation och fakta i målet.

2.4 Vad har svenska staten gjort?

Regeringen tillsatte 1997 en kommission för att utreda vad som kan ha hänt i Sverige när det gäller egendom av judiskt ursprung som förts hit i samband med judeförföljelserna före och under andra världskriget. Kommissionens slutrapport ”Sverige och judarnas tillgångar”²³ publicerades 1999 och innehåller ett avsnitt

²² *Terezin Declaration* 30 June 2009, s. 4.

https://wjro.org.il/cms/assets/uploads/2019/06/terezin_declaration.pdf

”Recognizing that art and cultural property of victims of the Holocaust (Shoah) and other victims of Nazi persecution was confiscated, sequestered and spoliated, by the Nazis, the Fascists and their collaborators through various means including theft, coercion and confiscation, and on grounds of relinquishment as well as forced sales and sales under duress, during the Holocaust era between 1933-45 and as an immediate consequence”.

²³ SOU 1999:20

särskilt om konst. I detta avsnitt redovisas en begränsad undersökning av den svenska konstmarknaden och museernas förvärv under andra världskriget genomförd av Gunnar Lindqvist, tidigare landsantikvarie i Östergötland. Undersökningen baseras på intervjuer med personer som varit i kontakt med konsthandeln under tiden för andra världskriget samt arkiv- och dokumentstudier.

I rapporten konstateras att den öppna internationella konsthandeln i Sverige var begränsad under tiden för andra världskriget. Inga belägg framkommer som visar att nazi-konfiskerad konst förekom i den öppna handeln. Samtidigt kan det inte uteslutas, eftersom dokumentationen kring en del av konstverken som var till försäljning inte är komplett. Det kan heller inte uteslutas att det kan ha funnits en mer dold handel i begränsade kretsar.

I undersökningen görs en genomgång av Nationalmuseums, Göteborgs konstmuseums, Malmö konstmuseums samt Östergötlands läns museums förvärv av internationell konst under åren 1938 till strax efter kriget (1947–1952). Inga belägg hittas här för att det förvärvats nazi-konfiskerad konst, men några förvärv har luckor i proveniensen under krigsåren. Därutöver beskrivs några fall där museer blivit erbjudna sannolikt plundrad konst från europeiska konsthandlare men avböjt. En uppgiftslämnare menar att det vid tiden ”fanns en stor vaksamhet vid museerna rörande av nazisterna konfiskerade samlingar av konst och kulturhistoriska föremål”.²⁴

”Sammantaget har kommissionens efterforskningar förmedlat bilden av att hanteringen av rövad konst i Sverige under andra världskriget varit relativt sett blygsam sett i ett internationellt perspektiv” skriver man i rapportens sammanfattning.²⁵

Några kommentarer kan tillfogas denna redogörelse. Vad gäller granskningen av de undersökta museernas förvärv av konst har man valt åren 1938 till omkring 1950. Man brukar i dessa sammanhang titta på förvärv redan från januari 1933 (då Nationalsocialisterna kom till makten). Då handeln med nazi-konfiskerade konstverk fortsatte efter kriget behöver man även granska förvärv efter 1950. Beträffande de två fall av nazi-konfiskerad konst som upptäckts i Sverige, har båda rört förvärv utanför dessa tidsramar.²⁶ Det ena är Emil Noldes målning ”Blumengarten” som köptes av Moderna museet i Lugano 1967 och det andra är

²⁴ SOU 1999:20, s. 292.

²⁵ SOU 1999:20, s. 35.

²⁶ Ytterligare ett restitutionsärende, som dock inte rör nazi-konfiskering, framkom i juni 2020 då Nationalmuseum meddelade att man i en skrivelse till regeringen rekommenderade att en målning ur museets samling återlämnas till Polen efter en begäran om restitution från det polska kulturministeriet i Warszawa. Verket köptes av Nationalmuseum 1970. <https://www.mynewsdesk.com/se/nationalmuseum/pressreleases/aaterlaemnande-av-maalning-till-museum-i-polen-3015233> (2020-09-10).

Oskar Kokoschkas målning ”Bildnis eines Marquis – Joseph de Montesquiou-Fezensac”, som köptes av Nationalmuseum i Düsseldorf 1934. Därutöver omfattar undersökningen inte övriga kulturhistoriska föremål som kan finnas i museisamlingar och inte heller boksamlingar.

Sverige deltog med representation på såväl Washington-konferensen 1998 som konferensen i Terezin 2009. Därefter har inga särskilda uppdrag ålagts kulturarvsinstitutionerna kopplat till Washington-principerna eller Terezin-deklarationen beträffande nazi-konfiskerade kulturföremål. Däremot gav regeringen år 2018 Riksantikvarieämbetet i uppdrag att utarbeta en vägledning för identifiering och repatriering eller restitution av föremål i museernas samlingar där det kan finnas särskilda etiska skäl för återlämnande. Detta kan bland annat omfatta kulturföremål som konfiskerats av nazisterna. Vägledningen publicerades 2020 och är framtagen som ett stöd för museer i det egna arbetet med att ta fram policyer och riktlinjer för återlämnandearbenden.²⁷

²⁷ Riksantikvarieämbetet, 2020.

3. Implementering av Washington-principerna och Terezin-deklarationen

De 44 stater som deltog vid Washington-konferensen och 47 vid Terezin-konferensen har vidtagit åtgärder i olika grad. Delvis kan det förklaras med olika historiska omständigheter. Länder där plundringen av judiska medborgare ägde rum har i allmänhet fler plundrade kulturföremål i samlingarna än länder som enbart varit mottagare av konfiskerade kulturföremål.²⁸ Trots detta finns det flera länder som sannolikt har betydande mängder nazi-konfiskerade föremål, som ännu inte vidtagit särskilda åtgärder för att identifiera och restitueras dessa föremål.²⁹

Den nyligen publicerade *JUST Act report*³⁰, som följer upp implementeringen av Terezin-deklarationen i de länder som skrivit under den, konstaterar att mycket arbete kvarstår med att identifiera nazi-konfiskerad konst och möjliggöra rättvisa lösningar. Särskilt pekar man på att många museer, offentliga såväl som privata, inte bedriver tillräcklig proveniensforskning om sina samlingar, forskning som är avgörande för att kunna identifiera och göra anspråk på plundrad konst.

Fem länder har etablerat formella kommittéer för att hantera ärenden om nazi-konfiskerade kulturföremål: Tyskland, Österrike, Nederländerna, Frankrike och Storbritannien.³¹ De olika kommittéerna har etablerats utifrån specifika historiska omständigheter³² och arbetar på sinsemellan relativt olika sätt. Det gäller vilka kulturföremål de hanterar såväl som vem som kan ansöka om att ett fall tas upp av kommittén och under vilka omständigheter. Österrikes kommitté hanterar till exempel uteslutande fall ur de federalt ägda samlingarna och Tysklands kommitté är en instans enbart för överklagan och tar upp fall när ett museum har nekat en

²⁸ Fisher & Weinberger, 2014.

²⁹ Vid konferensen ”20 Years Washington principles; roadmap for the future”, som hölls in Berlin i november 2018, pekade Stuart E. Eizenstat särskilt på fem länder: Ungern, Polen, Spanien, Ryssland och Italien, som anmärkningsvärt långsamma med att implementera Washington-principerna. Se *20 Years Washington Principles: Roadmap for the Future*, 2018.

³⁰ United States Department of State, 2020.

³¹ För översikter av de fem kommittéernas arbete, se Commission pour l’indemnisation des victimes de spoliations intervenues du fait des législations antisémites en vigueur pendant l’Occupation (CIVS), 2019 och Marck & Muller, 2015.

³² Kommittéerna i Frankrike och Nederländerna etablerades t.ex. för att hantera de statliga samlingarna MNR (Musées Nationaux Récupération) respektive NK-samlingen (Nederlands Kunstbezit collection) som återbördats från Tyskland efter kriget med avsikten att föremålen skulle restitueras till sina rättmätiga ägare.

kravställare restitution och båda parter samtycker till att fallet överlämnas till kommittén.³³ Även i länder som inrättat kommittéer faller således många restitutionsärenden utanför kommittéernas mandat och hanteras av museet eller annan nuvarande ägare. Det finns, utöver de grundläggande principer som fastställts i Washington-principerna, i nuläget ingen internationellt överenskommen standard för hantering, kriterier och bedömning av dessa ärenden. Det har framförts att otydligheter kring hur Washington-principerna ska tolkas och hur ärenden ska hanteras bidrar till inkonsekvens i bedömningarna.³⁴

I det följande beskrivs några viktiga förutsättningar för att kunna leva upp till åtagandena i Washington-principerna och Terezin-deklarationen samt några av de punkter som särskilt tagits upp i diskussionen kring internationell praxis.

3.1 Proveniensforskning

En förutsättning för de rimliga och rättvisa lösningar som förordas i Washington-principerna är att proveniensforskning utförs. Redan i den första av Washington-principernas elva punkter konstateras att konst som konfiskerats av nazisterna och inte ännu är restituerad, ska identifieras.

1. Art that had been confiscated by the Nazis and not subsequently restituted should be identified.

Med proveniens menar man historien om ett föremåls kedja av ägare från det att det skapades eller upptäcktes fram till i dag. Proveniensforskning har traditionellt framför allt använts inom ämnet konstvetenskap och av forskare verksamma vid konstmuseer. Genom att spåra och dokumentera konstverkets väg från den ena ägaren till nästa söker man fastställa ägarskap och attribuera verket till rätt upphovsman. Att kunna bedöma och fastställa ett konstverks äkthet är en viktig del av kännarskapet – ska verket betraktas som original, kopia, pastisch eller replik?³⁵ Men proveniensforskning bidrar även till den kontextuella kunskapen om konst-samlarnas och de samlande institutionernas historia och konstens olika funktioner och betydelser genom historien. Därutöver kan man genom proveniensforskning blottlägga oegentligheter och illegala eller oetiska transaktioner i ägarkedjan.

Från slutet av 1990-talet och särskilt efter överenskommelsen om Washington-principerna 1998 har proveniensforskning med inriktning på nazi-tiden aktualiserats vid framför allt konstmuseer i USA och Europa.

³³ Webber & Fisher, 2019, s. 41.

³⁴ Campfens, 2017, s 317.

³⁵ Cavalli-Björkman, 2017.

Målet för proveniensforskning är att få fram en komplett ägarhistorik med dokumentation som stödjer ägarbyten, export och import. I praktiken är det dock mycket svårt att få fram en komplett ägarkedja för många föremål, särskilt när lång tid passerat. Auktionshus, konsthandlare och gallerier kan ha upphört med sin verksamhet och privatpersoner sparar inte alltid kvitton och annan dokumentation. Dessutom kan tillgängligheten till vissa arkiv vara begränsad.

Föremål som vardagsföremål och böcker kan vara extra svåra att belägga hela ägarkedjan för, dels då det inte varit vanligt att dokumentera proveniens för den här typen av föremål, dels då dessa föremål inte är unika utan förekommer i flera exemplar. Proveniensforskning vid bibliotek innebär alltså särskilda utmaningar. För en bok krävs att det finns ex-libris, noteringar eller liknande som möjliggör identifiering av exemplaret och koppling till tidigare ägare.³⁶ Även grafiska tryck är ofta svåra att belägga proveniens för. Om ett tryck som utförts i flera exemplar saknar kännetecken som gör det möjligt att identifiera kan fortsatt efterforskning vara lönlös.³⁷

Proveniensforskning är erkänt svår, dyr och tidskrävande. Att leta efter nazi-konfiskerade föremål i museisamlingar i länder som befann sig utanför tysk ockupation kan vara än mer komplicerat än i Tyskland och i de av Tyskland ockuperade länderna. Där är vägen från de plundrade judiska samlarna till museerna kortare och ofta mer uppenbar och där kan det till och med vara dokumenterat i förvärvskatalogen att föremålen kommer från judiska familjer. Motsvarande väg för föremål som kan ha hamnat i samlingar i länder som Sverige, är ofta betydligt längre och föremålen kan ha passerat många händer under vägen.³⁸

Allt detta bidrar till att det ofta förekommer luckor i proveniens och ibland måste en proveniensforskare konstatera att det helt enkelt inte går att fastställa en komplett ägarhistorik trots intensiv proveniensforskning.³⁹ Att ett föremål saknar komplett proveniens under åren 1933–1945 är alltså inte ovanligt och inget som per automatik gör att det bör betraktas som misstänkt nazi-konfiskerat.⁴⁰

³⁶ Leitfaden für die Ermittlung von NS-verfolgungsbedingt entzogenem Kulturgut in Bibliotheken, 2005.

³⁷ Baresel-Brand, 2017.

³⁸ Samtal med Jacques Schuhmacher, proveniensforskare vid Victoria & Albert museum, 2020-03-27.

³⁹ Se t.ex. Baresel-Brand, 2017, s. 103.

⁴⁰ Samtal med Jacques Schuhmacher, proveniensforskare vid Victoria & Albert museum, 2020-03-27.

Tillgång till arkivkällor

För att kunna utföra proveniensforskning och identifiera föremål som kan vara nazi-konfiskerade krävs tillgång till de relevanta arkivkällorna. Artikel 2 i Washington-principerna är en uppmaning om att dokument och arkiv ska tillgängliggöras:

2. Relevant records and archives should be open and accessible to researchers, in accordance with the guidelines of the International Council on Archives.

I Terezin-deklarationen betonas återigen att relevanta arkiv görs tillgängliga för såväl arvingar som forskare med vederbörlig hänsyn tagen till nationell lagstiftning beträffande exempelvis personuppgifter och dataskydd.

Nazisternas systematiska genomförande av plundringen och deras administrativa noggrannhet innebär att det faktiskt i många fall finns dokumentation och spår efterlämnade som möjliggör proveniensforskning. Sedan 1990-talet har allt fler arkiv och källor blivit tillgängliga. I samband med Berlinmurens fall och slutet på det kalla kriget ökade tillgängligheten till arkiv och dokument i det forna Sovjetunionen och Östeuropa. Med tiden har även många hemligstämplade dokument från tiden för andra världskriget från de allierades sida blivit offentliga. Även den ökade digitaliseringen av såväl källmaterial som samlingsinformation har naturligtvis underlättat efterforskningar. Internationellt har flera projekt genomförts där man digitaliserat arkivmaterial som är till stor hjälp för proveniensforskare.⁴¹ Trots detta är arbetet med proveniensforskning ofta försvårat av begränsade möjligheter att få tillgång till vissa arkiv. Det kan till exempel handla om privata konsthandlares och konstgalleriers arkiv från krigsåren.

Öppenhet om proveniens och samlingsinformation

Öppenhet kring såväl proveniensuppgifter som samlingsinformation är en viktig grundprincip.⁴² Artikel 5 i Washington-principerna anger vikten av att konst som identifierats som nazi-konfiskerad offentliggörs för att underlätta sökandet efter tidigare ägare eller deras arvingar.

5. Every effort should be made to publicize art that is found to have been confiscated by the Nazis and not subsequently restituted in order to locate its pre-War owners or their heirs.

⁴¹ Till exempel Getty Provenance index

<https://piprod.getty.edu/starweb/pi/servlet.starweb?path=pi/pi.web> (2020-09-11); Proveniana <https://www.proveana.de/en/start> (2020-09-11); Cultural Plunder by the Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg: Database of Art Objects at the Jeu de Paume <https://www.errproject.org/jeudepaume/> (2020-09-11).

⁴² Se t.ex. Savoy, 2014.

I Terezin-deklarationen understryks vikten av systematisk och intensifierad proveniensforskning, men också att denna forskning, inklusive pågående forskning, tillgängliggörs. Genom publicering på exempelvis museets webbsida får såväl forskare som arvingar tillgång till informationen och genom sådan öppenhet finns också möjligheten att museet får hjälp att komplettera den information man fått fram.

Webber & Fisher menar att det åligger stater som tagit ställning för internationella överenskommelser som Washington-principerna och Terezin-deklarationen att publicera konst som saknar proveniens mellan 1933 och 1945. Att detta ännu inte systematiskt görs är särskilt olyckligt eftersom antalet proveniensforskare under de senaste tio åren ökat och ny kunskap ackumulerats inom fältet, vilket ökar möjligheten för att med gemensamma krafter reda ut oklarheter kring publicerade konstverk.⁴³

Proveniensinformation används också alltmer i museernas utåtriktade verksamhet. Proveniensforskning kan bidra till kunskapen om samlingens, samlarnas och institutionens historia och flera museer har producerat utställningar som tematiserat proveniensforskning.⁴⁴ Även i fall där det inte är möjligt att identifiera en tidigare ägare kan man redogöra för historien om vad som hände och hur föremålet kom till samlingen.

Sedan Washington-principerna antogs 1999 har digitaliseringen av såväl föremåls-samlingar som arkivkällor ökat, vilket förbättrat möjligheterna att identifiera föremål i samlingarna och underlättat för proveniensforskare världen över. Såväl nationellt som internationellt har flera initiativ tagits för att öka den digitala tillgängligheten till information om vad som finns i samlingarna. I vår kartläggning uttrycker flera museer att öppenhet och tillgängliggörande vad gäller samlingsinformation till stor del är en resursfråga. Även om det är en verksamhet som vid många museer har hög prioritet är det inte alltid möjligt att tillgängliggöra i den takt man önskar.

3.2 Normen om *just and fair solutions*

Normen om *just and fair solutions* har accepterats av ett stort antal länder. Men uttrycket lämnar ett stort utrymme för tolkning. I Washington-principerna behandlas *just and fair solutions* i artikel 8 och 9. Skyndsamma åtgärder ska vidtas

⁴³ Webber & Fisher, 2019.

⁴⁴ Flera utställningar i Tyskland har under senare tid tematiserat just proveniensforskning. Den mest kända är Gürlitt-utställningen *Status report* som visats i Bonn, Bern och Berlin. I Hamburg har Museet för konst och konsthantverk (MKG) en utställningsserie kallad *Looted art? Provenance research on the collections of the MKG*, där resultaten av flera års systematisk proveniensforskning presenteras. <https://www.mkg-hamburg.de/en/exhibitions/current/looted-art.html> (2020-09-10).

för att komma fram till en rättvis lösning som, beroende på de faktiska förhållandena och omständigheterna i det enskilda fallet, kan se olika ut.

8. If the pre-War owners of art that is found to have been confiscated by the Nazis and not subsequently restituted, or their heirs, can be identified, steps should be taken expeditiously to achieve a just and fair solution, recognizing this may vary according to the facts and circumstances surrounding a specific case.

Vilka omständigheter runt förlusten av ett kulturföremål under nazi-tiden gör att ett föremål bedöms vara ”nazi-konfiskerat”? Normen behandlar inte bara föremål som konfiskerats i en strikt bemärkelse, utan även föremål som förlorats som ett resultat av påtvingade försäljningar. Det handlar om förluster som är en direkt följd av förföljelse. I Terezin-deklarationen utvecklas begreppet ”nazi-konfiskerad”:

Recognizing that art and cultural property of victims of the Holocaust (Shoah) and other victims of Nazi persecution was confiscated, sequestered and spoliated, by the Nazis, the Fascists and their collaborators through various means including theft, coercion and confiscation, and on grounds of relinquishment as well as forced sales and sales under duress, during the Holocaust era between 1933-45 and as an immediate consequence.

Frågan om hur man bedömer en förlust och dess orsakssamband med nazi-förföljelser har varit föremål för internationella diskussioner. De fem europeiska kommittéerna för restitutionsfall har visat sig göra olika bedömningar i flera fall.

Stöld, konfiskeringar och beslagtalande av nazistorganisationer som till exempel *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg* eller föremål som ingick i den så kallade *Mobel-aktion* eller de försäljningar som gick under namnet *Judenaktionen* utgör tydliga fall.⁴⁵ Men inte sällan var nazisternas tillvägagångssätt för att tillskansa sig konst och egendom mer subtilt och därför omfattas även tvångsförsäljningar och försäljningar under påtryckning (*sale under duress*).

En tvångsförsäljning kan ha inneburit en försäljning under direkt hot om våld eller vedergällning. Det kan också vara en ofrivillig försäljning där ägaren inte medverkat på grund av att denne varit tvingad att hålla sig gömd eller haft möjlighet att fly. Likaså kan det vara en försäljning till ett underpris för att klara sin försörjning.⁴⁶

⁴⁵ Campfens, 2017, s. 323.

⁴⁶ Campfens, 2017, s. 324.

En del fall kan vara extra svåra att avgöra. Detta har till exempel gällt fall av så kallade "early sales". Det vill säga försäljningar som ägt rum innan Nürnberg-lagarna trädde i kraft.⁴⁷ I vissa fall har även försäljningar av konsthandlare hanterats som särskilda fall jämfört med försäljningar av privatpersoner. Konsthandlare köper och säljer som yrke och det kan vara svårt att avgöra om försäljningen varit ofrivillig.⁴⁸

En särskild svårighet handlar om det som har kommit att kallas flyktgods (*ty. fluchtgut, eng. flight goods*). Flyktgods handlar om försäljningar på neutral mark av tidigare förföljda personer som emigrerat och sålt föremål för sin försörjning antingen under eller efter kriget. Vad innebär en rimlig och rättvis lösning i ett sådant fall? Här har de olika kommittéerna kommit till olika slutsatser. I de flesta av dessa fall har restitution inte beviljats, men i ett par fall, och beroende på de unika omständigheterna, har det bedömts vara en form av tvångsförsäljning och restitution har rekommenderats.⁴⁹

Kommitteernas olika bedömningar visar att det inte finns någon tydlig och gemensamt överenskommen definition av vad som menas med "nazi-konfiskerad". Detta har observerats av flera forskare som också pekat på behovet av standarder och riktlinjer för att öka samstämmigheten i vilka kriterier som används och därmed öka förutsägbarheten för kravställare.⁵⁰ För närvarande pågår ett forskningsprojekt vid universitetet i Bonn som syftar till att ta fram god praxis för dem som ger rekommendationer och tar beslut om restitution av nazi-konfiskerade kulturföremål.⁵¹ Även i handlingsplanen för det nätverk som bildats av de fem europeiska kommittéerna, finns avsikten att skapa en vägledning för god praxis när det gäller hantering av restitutionsärenden.⁵²

Vad är en rimlig och rättvis lösning?

Lösningar bör enligt Washington-principerna vara flexibla och rättvisa och utformas efter de specifika omständigheterna i det enskilda fallet. Stuart E. Eizenstat uttryckte i sin förklaring av Washington-principerna vid konferensen i Washington 1998 att det kan handla om en grannlaga process:

⁴⁷ Campfens, 2017, s. 325.

⁴⁸ Campfens, 2017, s. 326.

⁴⁹ Weller, 2019b.

⁵⁰ Woodhead, C. 2019b; Weller, 2019b; Campfens, 2017.

⁵¹ Weller, 2019a.

⁵² 70 years and counting: the final opportunity? Agreed outcomes and recommendations. 2017.

*After existing art works have been matched with documented losses comes the delicate process of reconciling competing equities of ownership to produce a just and fair solution.*⁵³

De fem europeiska kommittéerna arbetar enligt olika riktlinjer. Den österrikiska kommittén exempelvis arbetar med två alternativ; kommittén rekommenderar restitution eller inte restitution av kulturföremålet. Men flera olika former av lösningar har använts i restitutionsfall som lösts med eller utan hjälp av en kommitté, exempelvis utbetalning av kompensation. I vissa fall har föremålet blivit kvar hos den nuvarande ägaren eller institutionen på villkor att denne redovisar föremålets historia och specifikt historien under nazi-perioden och vad som hände den tidigare ägaren.⁵⁴ För en privat samlare som köpt ett verk i god tro framhålls i vissa fall behovet av kompensation för att nå en rimlig och rättvis lösning.⁵⁵ Beroende på omständigheterna i det specifika fallet kan även andra kompromisser än de ovan nämnda utgöra rimliga och rättvisa lösningar.⁵⁶

Restitutionsprocessen

I Washington-principerna rekommenderas att staterna utvecklar alternativa tvistlösningsmetoder:

11. Nations are encouraged to develop national processes to implement these principles, particularly as they relate to alternative dispute resolution mechanisms for resolving ownership issues.

Med alternativa tvistlösningsmetoder⁵⁷ avses sådana som sker utanför normalt domstolsförfarande och kan innebära till exempel förhandling, medling eller skiljeförfarande. Majoriteten av fall av nazi-konfiskerade kulturföremål hittills har lösts utan domstolsförfarande.⁵⁸

⁵³ Eizenstat, 1998.

⁵⁴ Se t.ex. Storbritanniens Spoliation advisory panel
<https://www.gov.uk/government/groups/spoliation-advisory-panel#rules-of-procedure>
(2020-09-11).

⁵⁵ Monica Dugot, proveniensforskare vid Christie's, i en presentation vid konferensen *Taking responsibility: Nazi looted art – a challenge for museums, libraries and archives*, i Berlin 11–12 december 2008.

⁵⁶ German Lost Art Foundation:
<https://www.kulturgutverluste.de/Webs/EN/Research/Loesungen/Index.html> (2020-09-11).

⁵⁷ På engelska alternative dispute resolution (ADR).

⁵⁸ Renold, 2016, s. 36.

De fem europeiska kommittéerna som inrättats för att hantera restitutionsärenden leds alla av en erfaren domare eller juridikprofessor.⁵⁹ Övriga medlemmar omfattar relevant och tvärvetenskaplig expertis inom områden som historia, konsthistoria, juridik, filosofi samt yrkesverksamma inom museer och konsthandeln.⁶⁰ På så sätt uppfyller de Washington-principernas rekommendation om ett balanserat medlemskap.⁶¹ Kommittéerna ska i största möjliga mån vara oberoende och neutrala och ingen av kommittéerna har partipolitiskt tillsatta medlemmar.⁶²

Det har förekommit diskussioner om behovet av ett internationellt eller europeiskt organ för hantering av fall som gäller restitution av nazi-konfiskerade kulturföremål.⁶³ Ett förslag som förts fram är att etablera en plattform eller ett organ på EU-nivå för skydd av kulturegendom. Ett sådant organ skulle kunna arbeta med samordning av informationsresurser och alternativ tvistlösning samt rådgivning till medlemsstaterna omkring illegal handel med kulturföremål.⁶⁴

Att söka restitution av förlorade föremål

För en tidigare ägare eller arvinge som försöker få tillbaka ett föremål kan restitutionsprocessen upplevas som svåröverblickbar och oförutsägbar.

Vid det samtal vi haft med Föreningen Förintelsens Överlevande beklagar man att Sverige inte tagit itu med frågan om den nazi-konfiskerade konsten tidigare. Konferenser och deklARATIONER är bra, men om de inte leder till någon förändring i praktiken är värdet begränsat.⁶⁵

Hania Rosenberg, som själv undgick Auschwitz genom att sitta gömd i en polsk familjs källare i ett och ett halvt år som liten flicka, beskriver hur svårt det kan vara att bevisa vilka tillhörigheter en familj blivit berövad under Förintelsen.

”Våra hem blev raserade. Alla fick lämna sina hem, allt man visste fanns på näthinnan. Många av oss kan berätta vad vi hade hemma. Men vi har sällan dokument som bevisar detta och många har minnesluckor. Samtidigt förväntas vi ha underlag för det vi säger att vi har förlorat. För arvingar till överlevande, den andra och tredje generationen, leder detta till ett oöverstigligt problem.”

⁵⁹ Weller, 2019b, s. 11.

⁶⁰ Weller, 2019b, s. 12.

⁶¹ Washington-principerna, punkt 11.

⁶² Weller, 2019b, s. 12.

⁶³ Renold & Chechi, 2015, s. 199.

⁶⁴ Salm, 2017, s. 14.

⁶⁵ Samtal med Hania Rosenberg, Föreningen Förintelsens Överlevande, 2019-12-05.

Hania Rosenberg betonar vikten av att beakta de drabbades perspektiv och menar att ett problem är att man inte vet vart man ska vända sig. ”Det behövs en instans för berörda där de kan få råd och hjälp.”

Betydelsen av att ha en kontaktperson att vända sig till understryks av Pauline Baer de Perignon, barnbarn till konstsamlaren Jules Strauss, som i en utfrågning i EU-parlamentet i december 2019⁶⁶ berättade om sina erfarenheter av att försöka återfå ett konstverk som hennes familj förlorat. Hon fick själv göra mycket av den efterforskning som krävdes för att bevisa hur målningen gått förlorad. Hon upplevde det som en stor brist att det inte fanns en tydlig och transparent process att förhålla sig till. Hon fick ingen information av museet om tidplanen eller vilka kriterier som skulle komma att användas vid bedömningen. Att inte veta vad som väntar eller hur lång tid det kommer att ta bidrar till obalans i relationen mellan parterna och skapar osäkerhet för de drabbade.

3.3 Beslut om återlämnande enligt Washington-principerna i Sverige

I början av år 2020 publicerade Riksantikvarieämbetet ett stöddokument för svenska museer avseende hanteringen av återlämnandeärenden. Publikationen *God samlingsförvaltning: stöd för museer i återlämnandeärenden* är tänkt att utgöra ett stöd för museer i arbetet med att ta fram egna policyer för hur frågor som rör återlämnande ska hanteras. I denna framhålls bland annat respektfull dialog, öppenhet och transparens samt god ärendehantering som grundläggande förhållningssätt i återlämnandeärenden.⁶⁷

Beträffande beslutsgången för återlämnande av föremål ur svenska museisamlingar behöver varje museum utreda sina egna förutsättningar för att överlåta föremål ur samlingen till en annan part. Förutsättningarna kan se olika ut, exempelvis beroende på om det handlar om ett donerat föremål eller ett föremål som museet har köpt.

För statliga museer krävs ett regeringsbeslut för att egendom ska kunna återlämnas till privatpersoner eller utländska museer. När ett statligt museum bedömer att ett föremål bör återlämnas skickar museet in en hemställan till regeringen om att få

⁶⁶ Den 3 december 2019 var *the JURI Committee* värd för en offentlig utfrågning rörande ”Cross-border restitution claims of works of art and cultural goods looted in armed conflicts and wars”. Evenemanget anordnades som en uppföljning av Europaparlamentets resolution av den 17 januari 2019 om gränsöverskridande restitutionsanspråk på konstverk och kulturföremål som plundrats i väpnade konflikter och krig, (2017/2023 (INI)). <https://www.europarl.europa.eu/committees/sv/hearing-cross-border-restitution-of-loot/product-details/20191112CHE06501> (2020-09-11).

⁶⁷ Riksantikvarieämbetet, 2020.

avyttra föremålet genom återlämnande. Efter att ärendet beretts i Regeringskansliet, fattar regeringen beslut om huruvida museet får eller inte får avhända sig den statliga egendomen. Om föremålet införskaffats med statliga medel kan regeringen behöva låta Sveriges riksdag ta ställning till ett eventuellt återlämnande (se 8 kap. 6 § budgetlagen). Om regeringen bifaller hemställan kan museet återlämna föremålet. Om det uppstår en rättslig tvist är det museet som företräder staten vid domstol inom sitt verksamhetsområde (27 § första stycket myndighetsförordningen [2007:515]).

För museer som drivs av stiftelser krävs stöd i stiftelseurkunden för att återlämnande ska kunna ske. Stiftelseurkunder för enskilda stiftelser kan ändras hos Kammarkollegiet genom permutation. När det gäller statliga stiftelser är det regeringen som kan ändra stiftelseurkunden.

Återlämnande av egendom från kommunala museer kräver att ett beslut fattas i kommunalrättslig ordning. Beslutsfattande i kommuner styrs av kommunallagen (2017:725) och kan bli föremål för laglighetsprövning, där man i förvaltningsdomstol prövar om beslutet har fattats på rätt sätt.

Om egendomen donerats till museet krävs ibland också att villkoren i donationen tillåter ett återlämnande.

Om museet och den som återkräver egendomen inte kan enas genom förhandlingar kan den senare föra talan om bättre rätt i svensk domstol.

Önskemål om en rådgivande kommitté i Sverige

I Sverige har två fall av nazi-konfiskerade kulturföremål restituerats. Båda har rört konstverk i Moderna museets samling. Med anledning av dessa fall har Moderna museet i en skrivelse till Kulturdepartementet pekat på behovet av ett rådgivande organ som stöd för museerna i dessa ärenden.⁶⁸ Man menar att det finns behov av en fristående kommitté som med auktoritet kan ge de offentliga museerna stöd rörande frågor om restitution. Moderna museet menar att detta behov finns trots att de svenska museerna har relativt få föremål som kan beröras av denna problematik och fortsätter: ”Besluten kommer att ha en annan trovärdighet om de fattas i samråd med en fristående instans och fallen är ibland så komplicerade att de behöver diskuteras av experter utanför det berörda museet. Förhastade beslut om restitution kan få allvarliga juridiska konsekvenser och skada den internationella process som involverar de museer som strävar efter att agera rättvist.”

Förslaget från Moderna museet innebär att regeringen utser kommitténs fem medlemmar med kompetens inom historia, juridik, konsthistoria och internationell

⁶⁸ Ku2018/01685/KO.

politik och rätt samt en ordförande. Man föreslår att rådet får till uppgift att formulera en nationell hållning och en för offentliga svenska samlingar gemensam tolkning av Washington-principerna. Kommittén bör kunna konsulteras när en eller båda parter i en tvist som gäller restitution, ber om vägledning.

4. Kartläggning av hur svenska kulturarvsinstitutioner förhåller sig till Washington-principerna och Terezin-deklarationen

Kartläggningen har genomförts i form av intervjuer med kontaktpersoner för de statliga kulturarvsinstitutioner som pekats ut i uppdraget samt några ytterligare museer med större konstsamlingar samt några special- respektive universitets- och högskolebibliotek (se bilaga 1). Frågorna vi ställt har fokuserat på följande områden: kännedom om Washington-principerna och Terezin-deklarationen, bedömning av om det kan finnas föremål i institutionens samlingar som kan kopplas till nazi-konfiskering, rutiner för *due diligence* vid förvärv och lån, proveniensforskning, grad av registrering av samlingen och webbpublicering av samlingsdatabasen, behov av stöd i samband med proveniensforskning eller i händelse av att man upptäcker ett nazi-plundrat föremål eller får ett krav utifrån.

Allmän medvetenhet

I kartläggningen framkommer att de flesta kulturarvsinstitutioner i Sverige inte uttryckligen refererar till Washington-principerna eller Terezin-deklarationen i policyer och riktlinjer i samlingsarbetet. Medvetenheten och kunskapen om dessa principer är på flera håll relativt låg. Några av de kontaktpersoner vi intervjuat hade inte hört talas om Washington-principerna innan samtalet, eller hade bara nyss läst på inför vår intervju. Uppfattningen att dessa frågor bara rör konstverk är inte ovanlig. De flesta institutioner har heller aldrig fått någon förfrågan om föremål med kopplingar till nazi-konfiskering från vare sig arvingar eller forskare.

Några av konstmuseerna skiljer dock ut sig från de andra genom att ha hög medvetenhet och hög kunskapsnivå på området.

Alla tillfrågade anser dock att de som samlande organisation har en uppgift att efterleva dessa internationellt överenskomna principer. Flera uttryckte att de ser det som en moralisk skyldighet som organisationen måste ta sig an.

Hur stor är risken att det kan finnas nazi-konfiskerade föremål i samlingen?

På frågan om hur man bedömer sannolikheten för att det kan finnas något i samlingen som kan kopplas till nazi-konfiskering svarar de allra flesta av de tillfrågade organisationerna att sannolikheten är låg. Man är dock medveten om att

riskerna inte är obefintliga, eftersom samlingarna i de flesta fall inte är genomgångna utifrån den frågeställningen. Flera menade att det skulle krävas en ordentlig genomgång och analys av samlingen för att kunna besvara den frågan, vilket kräver ett omfattande arbete och extra resurser. Dokumentationen om förvärv från dessa år beskrivs av många som bristfällig.

Bedömning av risken att det kan finnas nazi-konfiskerade föremål i samlingen är kopplad till arten av den samling man har vid institutionen. Föremål som förvärvats av museet innan 1933 eller som skapats efter 1945 utgör ingen risk och har man samlingar som huvudsakligen består av sådana föremål är risken självklart låg. Likaså utgör till exempel svensk kyrklig konst eller fyndfördelat arkeologiskt material ingen risk och knappast heller ett föremål som köpts eller donerats direkt av konstnären eller dess efterlevande i Sverige. Men troligtvis kan bedömningen av risker i samlingen också kopplas till hur stor kunskap man har inom organisationen kring dessa frågor. Ju mer kunskap man har om frågorna, desto större medvetenhet har man om sina kunskapsluckor vad gäller samlingarnas proveniens. Från ett av konstmuseerna får vi till exempel svaret: ”Utifrån den forskning som är gjord och det accessionsunderlag som finns, finns det inget som tyder på att museet har nazi-konfiskerad konst. Vi är samtidigt medvetna om att det finns luckor i proveniensbeskrivningarna och att det därför inte kan uteslutas.”

Några påpekade att för att bättre förstå konstmarknaden i Sverige under och efter kriget behöver museerna samarbeta när det gäller proveniensforskning. Man kan ha god hjälp av varandras efterforskningar om samlare och konsthandlare.⁶⁹ Det efterlystes också forskning om konstmarknaden i Sverige under såväl krigsåren som efterkrigstiden.

Due diligence inför förvärv och lån

De flesta museer har numera policy och rutiner för insamling och uppger att man följer Icoms etiska regler vad gäller kontroll av proveniens och *due diligence* vid förvärv. De praktiska rutinerna för provenienskontroll vid förvärv ser dock olika ut och alla har inte en dokumenterad rutin för detta. Få museer följer Icoms rekommendation om *due diligence*-kontroll vid inlån. I många fall förlitar man sig på att den utlående institutionen har gjort denna kontroll. Många museer lånar även in konst från privata långivare. Det finns undantag, även i den här frågan främst bland de stora konstmuseerna, där man gör viss provenienskontroll även vid lån. Men sammantaget var det flera av våra respondenter som menade att provenienskontroll i samband med lån är något man behöver förbättra rutinerna för.

⁶⁹ Moderna museet initierade 2016 ett nationellt forum för proveniens och restitution där flera svenska konstmuseer ingår: <https://www.modernamuseet.se/stockholm/sv/samlingen/>

De rutiner man har vad gäller kontroll vid förvärv har i många fall implementerats under de senaste 10–20 åren. Går man längre tillbaka i tiden var kravet på dokumentation vid förvärv mer varierande och generellt lägre. Vid samtalen framkommer att donationer kan vara särskilt problematiska beträffande proveniens. I många fall är dokumentationen om hur donatorn samlat in föremålen bristfällig.

Proveniensforskning

Proveniensforskning i befintliga samlingar har förekommit i liten grad vid svenska museer. Vid konstmuseer har man haft en tradition av proveniensforskning, men den har inte huvudsakligen syftat till att upptäcka oegentligheter eller oetiska transaktioner i ägarkedjan, utan snarare haft konstvetenskapliga syften.

Några av konstmuseerna har dock gått igenom delar av sina samlingar utifrån frågeställningen om det kan finnas verk som kan misstänkas ha koppling till nazikonfiskering. I slutet av 1990-talet gjorde Gunnar Lindqvist, tidigare landsantikvarie i Östergötland, en genomgång av konstförvärven mellan 1938 och ca 1950 på Nationalmuseum, Göteborgs konstmuseum, Malmö konstmuseum och Östergötlands museum i samband med utredningen ”Sverige och judarnas tillgångar”.⁷⁰ Där lyfts en del verk fram som har luckor i proveniensen och där man skulle behöva genomföra fördjupad proveniensforskning. Några av konstmuseerna har även gjort egeninitierade efterforskningar av särskilda samlingar eller verk.

Majoriteten av de museer vi pratat med efterlyser medel för att kunna utföra proveniensforskning. Proveniensforskning är en erkänt tidskrävande och komplicerad uppgift. De större konstmuseerna har i viss mån kompetensen för denna forskning, men behöver medel för att kunna frigöra arbetstid för uppgiften. Många museer behöver, förutom ekonomiska medel, även tillskott av kompetens för att kunna utföra proveniensöversyner av samlingarna för att kunna identifiera föremål med luckor i proveniensen 1933–1945 samt fördjupad proveniensforskning för att utreda fall.

I Washington-principerna och Terezin-deklarationen betonas vikten av att resultat av proveniensforskning, även pågående sådan, publiceras på webbsida eller liknande. I kartläggningen svarade inte någon av de intervjuade institutionerna att de publicerar föremål med luckor i proveniensen 1933–1945 på webben. Ett museum berättade att viljan att vara transparent och publicera verk och forskning som utförts finns, men att det inte varit möjligt att prioritera resurserna som krävs.

Flera museer efterlyser även stöd i form av checklistor, vägledningar och någon att rådfråga kring proveniensundersökningar. I kartläggningen har det framkommit

⁷⁰ SOU 1999:20.

förslag om att en sådan funktion skulle kunna omfattas av Riksantikvarieämbetets uppdrag att främja utveckling och samarbete på museiområdet.

Restitutionsprocessen

Om man skulle identifiera föremål i samlingen som misstänks vara nazi-konfiskerade eller få ett krav om ett sådant föremål, vad gör man då? Detta är det få museer som har något svar på. Hur har man i internationell praxis tolkat ”nazi-konfiskerade” kulturföremål? Var publicerar man resultaten av proveniensundersökningarna? Hur hittar man de rättmätiga ägarna? Det är några av de frågor som mycket få i Sverige i dagsläget har erfarenhet av.

Flera av de institutioner vi talat med är små och har en starkt ”slimmad” personalgrupp och små marginaler. Frågorna är komplicerade och de flesta menar att de helt klart skulle vara i behov av stöd i det fall de skulle identifiera ett nazi-konfiskerat föremål eller få ett krav om ett sådant föremål utifrån. Några institutioner efterfrågar specifikt stöd av juridisk kompetens att rådgöra med i den här typen av frågor.

Vi har i samtalen tagit upp frågan om ett organ som kan bistå museerna med råd om tillämpningen av Washington-principerna och Terezin-deklarationen. Från två av de större museimyndigheterna fick vi förslaget om att inrätta ett bredare nationellt råd för repatrieringsfrågor, vari frågor om nazi-konfiskerade kulturföremål föreslås kunna ingå. Man ser behovet av ett oberoende och kompetent stöd i dessa komplexa frågor, i gränslandet mellan juridik och etik, som ofta har internationella kopplingar.

Ett par av museerna har istället föreslagit en expertgrupp som inkluderar sakkunniga med erfarenhet av restitution av nazi-konfiskerade kulturföremål, och som kan sammankallas för att ge råd till museer då behov uppstår. Enstaka museer tycker dock inte att det finns behov av en sådan grupp. Antingen för att de anser att det är museets uppgift och ansvar att kunna göra en sådan bedömning själv, eller för att en sådan grupp, om den tillsätts av staten, inte skulle vara oberoende i tillräcklig grad för att vara internationellt trovärdig. Ytterligare några museer har inte haft något tydlig synpunkt på just frågan om ett särskilt organ.

5. Förslag till åtgärder

Det har hittills framkommit två fall av nazi-konfiskerad konst i svenska kulturarvssamlingar. Då proveniensforskning hittills endast utförts i liten omfattning går det inte att utesluta att det förekommer fler museiföremål som kan bli föremål för restitution.

Överenskommelserna om Washington-principerna och Terezin-deklarationen innebär bland annat ett åtagande att stödja proveniensforskning för att kunna identifiera eventuellt nazi-konfiskerade kulturföremål. Det är särskilt viktigt att förhindra framtida förvärv av nazi-konfiskerade kulturföremål till offentliga kulturarvssamlingar. Det är också viktigt att öka kunskapen om föremålets proveniens och om samlingarnas historia och öppet redogöra för den.

Genom att ta tillvara internationella erfarenheter och expertis kan kvalitet och effektivitet främjas vid såväl proaktivt arbete som vid hantering av eventuella framtida restitutionsärenden.

De åtgärder myndigheten föreslår fokuserar på

- att förebygga framtida förvärv av nazi-konfiskerade kulturföremål
- att förbättra förutsättningarna för proveniensforskning
- medvetandehöjande och kunskapshöjande insatser.

Behovet av ett rådgivande organ kan uppstå när ett komplicerat restitutionsfall framkommer i Sverige. Därför beskrivs även möjligheten för regeringen att inrätta ett sådant råd.

Myndigheten ser inte något behov av författningsändringar. Nedan presenteras förslag såväl som insatser Riksantikvarieämbetet avser att genomföra inom ramen för myndighetens uppgift att utveckla musei- och kulturarvsarbetet.

5.1 Förebygg framtida förvärv av olovligt förvärvade kulturföremål

Riksantikvarieämbetets åtagande

Riksantikvarieämbetet avser att utarbeta ett stöddokument om *due diligence*. Publikationen ska beskriva god professionell praxis och kunna användas av alla samlingsförvaltande organisationer.

Bakgrund och motiv

Åtgärden syftar till att förhindra att nazi-konfiskerade kulturföremål, liksom andra olagligt förvärvade eller exporterade kulturföremål, förvärvas eller lånas in till samlingarna.

Man kan skilja på framtida och redan inträffade olovliga transaktioner med kulturföremål. Den mest grundläggande åtgärden för att efterleva Washington-principerna och Terezin-deklarationen såväl som Icoms etiska regler för museer, är att säkerställa att svenska kulturarvsinstitutioner nu och i framtiden inte förvärvar föremål som är stulna eller illegalt exporterade eller importerade.

Begreppet *due diligence* används inom flera områden och i museisammanhang avses att man följer riktlinjer för god praxis inom branschen, såsom Icoms etiska regler⁷¹, och vidtar åtgärder för att säkerställa att ett föremål som är aktuellt för köp, lån, byte eller gåva inte erhållits på olagligt sätt eller olagligen exporterats samt att nuvarande innehavare är den lagliga ägaren. En *due diligence*-kontroll omfattar således utredning av föremålets proveniens.

I Unidroit-konventionens artikel 4 beskrivs vederbörlig omsorg och uppmärksamhet (*due diligence*) så här: ”Vid bedömningen av om innehavaren visat vederbörlig omsorg och uppmärksamhet ska det tas hänsyn till alla omständigheter i samband med anskaffandet, däribland dokumentation om föremålets proveniens, de tillstånd för utförelse som krävs enligt den återkrävande medlemsstatens lagstiftning, parternas karaktär, det pris som betalats, om innehavaren kontrollerat tillgängliga register över stulna föremål och all relevant information som innehavaren rimligen kunnat erhålla, eller om innehavaren vidtagit andra sådana åtgärder som en omdömesgill person skulle ha vidtagit under samma omständigheter.”

I den kartläggning som gjorts inom ramen för föreliggande uppdrag framgår att de flesta svenska kulturarvsinstitutioner har policy och rutiner att följa inför förvärv, dock inte alla. Vad gäller låneverksamheten har få svenska museer motsvarande rutiner. Stöddokumentet ska ge ett stöd för det praktiska arbetet och bör tas fram i samarbete med kulturarvsinstitutionerna, samt utgå från internationell god praxis.⁷²

⁷¹ Svenska Icom, 2011, *Icoms etiska regler*, 2.3 Proveniens och Due diligence: ”Inför förvärv måste alla åtgärder vidtas för att säkerställa att ett föremål som erbjuds antingen som köp, lån, byte eller som testamentarisk eller annan gåva inte erhållits på olagligt sätt i eller olagligen förts ut ur sitt ursprungsland eller från något land som fungerat som transitland och där föremålet kan ha varit lagligen ägt (inräknat det land där museet finns). Due diligence/grundlig granskning i detta avseende bör klargöra föremålets hela historia, ända från tidpunkten för dess upptäckt eller tillkomst.”

⁷² Se t.ex. ICOM International Observatory on Illicit Traffic in Cultural Goods, *Due diligence / Good faith* och Department for culture, media and sport, 2005.

Råden ska kunna användas av alla samlingsförvaltare som förvärvar eller lånar kulturföremål.

Kulturarvsplundring såväl som stölder av kulturarvsföremål upphörde inte med andra världskriget utan är tyvärr en ständigt aktuell problematik. Att säkerställa god *due diligence*-kontroll ingår således i det förebyggande arbetet mot den illegala handeln med kulturarvsföremål i stort.

5.2 Bred proveniensöversyn av kulturarvssamlingar

Förslag

Ett 3-årigt projekt skapas för att göra en bred proveniensöversyn av *prioriterade* delar av kulturarvsamlingarna i Sverige. Museerna själva genomför proveniensöversynen med stöd av projektets proveniensforskare. Riksantikvarieämbetet driver projektet. Myndighetens förvaltningsanslag förstärks med 2 mnkr per år 2022–2024.

Bakgrund och motiv

Syftet är att initiera en genomgång av samlingar för att undersöka om det finns föremål som bedöms kräva fördjupad proveniensforskning.

Washington-principernas första punkt anger att konst som konfiskerats av nazisterna ska identifieras. Att undersöka samlingarna proaktivt snarare än att enbart efterforska ett föremåls proveniens i samband med att ett krav inkommer, betraktas som god praxis internationellt.

Internationellt har flera olika vägledningar⁷³ har tagits fram för undersökning av samlingar utifrån frågeställningen om den kan innehålla nazi-konfiskerade kulturföremål. I ett första steg behöver man göra ett urval av föremål och en riskbedömning. Ibland kallas denna första översyn för en ”initial check” eller ”Erstcheck”, vi har i denna rapport valt att kalla den här grundläggande kontrollen för en proveniensöversyn. American Alliance of Museums har gett ut riktlinjer⁷⁴ som stöd för museer vad gäller hanteringen av föremål som kan ha varit nazi-

⁷³ Minister of State for Culture and the Media/Staatsministerin für Kultur und Medien, 2019; German Lost Art Foundation m.fl. 2020.

⁷⁴ American alliance of museums, 1999.

konfiskerade. För att identifiera sådana föremål i samlingen rekommenderar man museer att sträva efter att:

1. identifiera föremål i samlingen som skapats före 1946 och förvärvats av museet efter 1932 och som bytte ägare mellan 1932 och 1946, och som kan ha befunnits i kontinentala Europa under den aktuella tidsperioden
2. tillgängliggöra dokumentation och information, om dessa föremål (inklusive bild) på webben
3. prioritera fortsatt proveniensforskning i den utsträckning som är möjlig. Initialt fokus bör vara på den del av samlingen där risken bedöms vara högst.

Generellt har lite proveniensforskning genomförts på svenska museer och bibliotek och det är brist på erfarna proveniensforskare. Ett projekt med 3-årig finansiering möjliggör att man till projektet knyter minst en utbildad och erfaren proveniensforskare som kan bistå museerna med råd och stöd avseende metod och tillvägagångssätt för proveniensöversynen. Projektet bör drivas i samarbete med relevanta kulturarvsinstitutioner. Under projektets första år planeras projektet och en handledning till kulturarvsorganisationerna utarbetas. Kulturarvsinstitutionernas digitala samlingsdatabaser bör utnyttjas effektivt för att underlätta avgränsning och urval av föremål. Föremål som har luckor i proveniensen under 1933–1945 publiceras på webben.

Till projektet knyts en referensgrupp bestående av nationellt och internationellt erfarna sakkunniga för att bidra till kvalitetssäkring av projektet. Deltagande museer bör väljas ut i samråd mellan kulturarvsinstitutionerna, projektet och referensgruppen.

De organisationer som identifierar föremål eller samlingar som kräver fördjupad proveniensforskning ska ha möjlighet att söka ekonomiskt stöd för ett sådant projekt (se avsnitt 5.3 nedan).

Projektet förväntas ge bättre underlag för kunskapen om hur stor förekomst av nazi-konfiskerade kulturföremål som finns i svenska kulturarvssamlingar samt kunskap om var fördjupad proveniensforskning krävs.

5.3 Ekonomiskt stöd till kulturarvsinstitutionernas proveniensforskning

Förslag

Medel anslås 2022–2026 för proveniensforskning vid kulturarvsinstitutionerna. Riksantikvarieämbetet fördelar medlen efter ansökan. Myndighetens FoU-anslag tillförs 3 mnkr årligen åren 2022–2026 för detta ändamål.

Bakgrund och motiv

Några svenska kulturarvsinstitutioner, framför allt konstmuseer, har genomfört undersökningar av delar av sina samlingar och har identifierat behov av fördjupad proveniensundersökning av vissa verk. Andra har identifierat delar av samlingar man behöver undersöka vidare. I dagsläget har knappast något museum resurser att genomföra mer omfattande proveniensforskningsprojekt utan tillskott av resurser för att frigöra egna samlingsintendenters arbetstid eller anlita extern forskar-kompetens.

Syftet med åtgärden är att möjliggöra för institutionerna att genomföra proveniensforskning med huvudsaklig inriktning mot nazi-konfiskerade kulturföremål. En förutsättning för att kunna söka medel bör vara att en översiktlig proveniensöversyn har genomförts eller att motsvarande förkunskaper om samlingens status beträffande föremålets proveniens erhållits på annat sätt, så att verk eller samlingar som kräver fördjupad proveniensforskning är identifierade.

Konst eller andra kulturföremål som potentiellt skulle kunna vara nazi-konfiskerade finns inte enbart i statliga kulturarvsinstitutioner. Även regionala institutioner som läns museer eller kommunala museer kan ha konst- eller andra samlingar i behov av proveniensforskning. Därför bedömer Riksantikvarieämbetet att stödet bör kunna sökas av kulturarvsinstitutioner även utanför den statliga sektorn.

Vid behov av fördjupad proveniensforskning kan museer behöva ta hjälp av extern expertis med erfarenhet av proveniensforskning inom det aktuella ämnesområdet. Detta gäller i synnerhet vid efterforskningar utomlands då även språkkunskaper och internationella samarbeten med andra proveniensforskare kan vara avgörande.

Ett villkor för dessa medel bör vara att resultaten av forskningen görs tillgängliga för såväl andra forskare som allmänhet.

Riksantikvarieämbetet fördelar årligen ca 20,5 miljoner kronor i forsknings- och utvecklingsmedel genom regeringens anslag *1:4 Forskningsinsatser inom kulturområdet*. Medel delas främst ut till projekt inom kulturarv och kulturmiljö samt till centrala museer. Riksantikvarieämbetet har en beredningsprocess för bidragsfördelning och kan åta sig att fördela medlen till proveniensforskning.

Bidrag till kulturarvsinstitutionernas proveniensforskning förväntas ge ökad kunskap om samlingarnas proveniens och bidra till en sammantaget bättre bild av förekomsten av nazi-konfiskerade föremål i svenska kulturarvssamlingar.

En ytterligare förväntad effekt för institutionerna är ökad kunskap om de egna samlingarnas historia som i sin tur kan ge bättre möjligheter att använda samlingen

i verksamheten. På senare år har till exempel flera museer producerat utställningar där såväl proveniensforskningen som föremålets historia tematiserats.⁷⁵

Uppföljning och utvärdering

Anslagets användning och effekt bör följas upp årligen och utvärderas 2027.

5.4 Råd- och stödverksamhet vid Riksantikvarieämbetet

Riksantikvarieämbetets åtagande

Riksantikvarieämbetet avser att samla och sprida kunskap om tillämpningen av Washington-principerna och Terezin-deklarationen samt följa och delta i internationella initiativ på området.

Bakgrund och motiv

Kartläggningen av svenska kulturarvsinstitutioners förhållningssätt till Washington-principerna och Terezin-deklarationen visar att det finns behov av medvetandehöjande och kunskapshöjande insatser. Det finns brister i kunskap om vad dessa överenskommelser innebär för institutionernas samlingsarbete. De flesta kulturarvsinstitutioner i Sverige har inte genomfört proveniensforskning och få samlingsintendenter, föremålsantikvarier eller forskare har erfarenhet av proveniensforskning. Det är heller inte ett ämne som ägnas stort utrymme vid svenska universitetsutbildningar.

Inom ramen för uppgiften att utveckla musei- och kulturarvsarbetet avser därför Riksantikvarieämbetet att bedriva viss råd- och stödverksamhet kopplad till implementeringen av Washington-principerna och Terezin-deklarationen. I detta ingår även att följa och delta i internationella initiativ och initiativ på EU-nivå, som kan bidra till en mer samordnad och ändamålsenlig hantering av restitutionsfall.

Utöver ett fokus på nazi-konfiskerade kulturföremål innebär ökad kunskap om proveniensforskning och *due diligence*-rutiner en ökad professionalisering av samlingsförvaltningen som motverkar illegal handel med kulturföremål. Råden ska kunna användas av alla samlingsförvaltande aktörer.

⁷⁵ Till exempel *Concealed Histories: Uncovering the Story of Nazi Looting*, som visas på Victoria & Albert museum samt Gurlitt: Status Report. *Nazi Art Theft and its Consequences*, som visades i Bonn, Bern och Berlin 2017–2019.

Arbetet kan ses som en del i den råd- och stödverksamhet kring samlingsförvaltning och internationella kulturarvsbrott som redan idag bedrivs vid Riksantikvarieämbetet.⁷⁶

Förutom att driva det 3-åriga projektet om proveniensöversyn (se avsnitt 5.2) avser Riksantikvarieämbetet att:

- Samla och sprida information om Washington-principerna och Terezin-deklarationen och dess tillämpning samt arbeta för att museernas publicerade proveniensforskningsresultat tillgängliggörs på ett samordnat sätt samt
- följa och delta i relevanta EU- och internationella initiativ på området.

5.5 Restitutionsråd – tillgång till oberoende råd och internationell praxis

Bedömning

Sverige har, med sina hittills två restitutionsärenden, liten erfarenhet av utredning och bedömning av fall som rör nazi-konfiskerade kulturföremål. Internationellt finns däremot både kunskap och erfarenhet som bör tas tillvara i händelse av att det framöver uppstår tveksamheter kring något föremåls rättmätiga ägare.

Riksantikvarieämbetet bedömer att ett råd bestående av erfarna sakkunniga kan bidra till att restitutionsfall, där det föreligger en tvist, bedöms i enlighet med internationell praxis.

Samtidigt, och med anledning av de få fall av nazi-konfiskerade kulturföremål som ännu förekommit i Sverige, är det inte självklart motiverat att ett särskilt organ för att hantera restitutionsfrågor kring nazi-konfiskerade kulturföremål inrättas i nuläget.

Om regeringen, som Riksantikvarieämbetet föreslår, väljer att initiera ett projekt för att starta översynen av befintliga samlingar (förslag 5.2) samt gör medel tillgängliga för kulturarvsinstitutionernas proveniensforskning (förslag 5.3), kan behovet av ett eventuellt särskilt organ bättre bedömas när dessa insatser har slutförts och utvärderats.

Om behovet av ett restitutionsråd uppstår innan dess, bör dock ett sådant råd kunna sammankallas.

⁷⁶ Se <https://www.raa.se/museer/samlingsforvaltning/> respektive <https://www.raa.se/lagar-och-stod/kulturmiljolagen-kml/kulturarvsbrott/>.

Därutöver bör nämnas att det i kartläggningen har framkommit förslag om ett råd med ett bredare uppdrag, omfattande restitution av nazi-konfiskerade kulturföremål, men även andra fall av restitution och repatriering.

Eventuellt inrättande av ett restitutionsråd

Rådet föreslås vara rådgivande och dess funktion föreslås vara att lämna råd i restitutionsfall där en eller båda parter ber om vägledning.

Rådets bedömningar bör utgå från Washington-principerna och Terezin-deklarationen och den internationella praxis som utvecklats i tillämpningen av dessa, framför allt så som de tillämpats av de fem europeiska kommittéerna som etablerats för att hantera restitutionsfall.

Rådets självständiga och oberoende ställning är viktig, liksom att dess arbete sker på ett transparent sätt, exempelvis genom att rekommendationer görs tillgängliga för allmänheten.

Rådets medlemmar bör utses av regeringen.

Rådet bör bestå av en ordförande och fem ledamöter med expertis inom relevanta områden, till exempel juridik, historia, konsthistoria, etik och museiverksamhet. Av dessa är det värdefullt om en eller två är sakkunniga med erfarenhet från någon av de europeiska kommittéernas arbete. Dessa kunskaper och erfarenheter förväntas sammantaget bidra till ökad kvalitet i hanteringen av restitutionsärenden. Rådet bör administrativt knytas till Riksantikvarieämbetet och vara en självständig del av myndigheten. Myndighetens uppgift är att bistå rådet med handläggningen av ärenden.

5.6 Konsekvenser

Riksantikvarieämbetet ser inte behov av författningsändringar. Nedan sammanfattas förslagets organisatoriska och ekonomiska konsekvenser.

Riksantikvarieämbetet föreslår ett 3-årigt projekt för att göra en proveniensöversyn av prioriterade delar av kulturarvssamlingarna. Riksantikvarieämbetet driver projektet. Myndighetens förvaltningsanslag förstärks med 2 mnkr per år 2022–2024.

Riksantikvarieämbetet föreslår också att kulturarvsinstitutionerna får ekonomiskt stöd för proveniensforskning. Riksantikvarieämbetet fördelar medlen efter ansökan. Myndighetens FoU-anslag tillförs 3 mnkr årligen under åren 2022–2026 för detta ändamål.

Om regeringen väljer att inrätta ett restitutionsråd bör det administrativt knytas till Riksantikvarieämbetet. Kostnaderna utgörs då i huvudsak av arbetet med att bistå rådet med handläggningen av ärenden samt arvoden till rådets medlemmar. Det är svårt att beräkna kostnaden för det, eftersom rådet inte förväntas sammanträda varje år.

De åtgärder Riksantikvarieämbetet avser att genomföra för att öka medvetenhet och kunskap om Washington-principerna och Terezin-deklarationen och tillämpningen av dessa, samt förebygga framtida förvärv av nazi-konfiskerade eller på annat sätt olovligt förvärvade kulturföremål, ryms inom myndighetens ordinarie anslag.

6. Referenser

- 20 Years Washington Principles: Roadmap for the Future*. 2018. Specialist Conference, 26–28 November 2018. German Lost Art Foundation. Filmad konferensdokumentation:
https://www.kulturgutverluste.de/Content/01_Stiftung/EN/Event-review/2018/2018-11-26_Specialist-Conference-20-Years-Washington-Principles-Roadmap-for-the-Future.html (2020-09-11).
- 70 years and counting: the final opportunity? Agreed outcomes and recommendations*. Spoliation Conference 2017.
<https://www.gov.uk/government/groups/spoliation-advisory-panel#spoliation-conference-2017---70-years-and-counting-the-final-opportunity--note-of-proceedings> (2020-09-10).
- American alliance of museums. 1999. *Unlawful Appropriation of Objects During the Nazi Era*. <https://www.aam-us.org/programs/ethics-standards-and-professional-practices/unlawful-appropriation-of-objects-during-the-nazi-era/> (2020-09-10).
- Arbeitskreis Provenienzforschung e.V. *Unsere Mission*. <https://www.arbeitskreis-provenienzforschung.org/> (2020-09-14).
- Ateneum, Finlands nationalgalleri. *Proveniensforskning*.
<https://ateneum.fi/samlingar/proveniensforskning/?lang=sv> (2020-09-11).
- Baresel-Brand, Andrea. 2017. “The challenge of researching the provenance of Gurlitt’s holdings”. I: Andrea Baresel-Brand, Meike Hopp, Agnieszka Magdalena Luliska & Josephine Cordero Sapien (red.). *Gurlitt: status report, ‘Degenerate art’ – confiscated and sold, Kunstmuseum Bern, Nazi art theft and its consequences, art and exhibition hall of the Federal Republic of Germany, Bonn*. München, Hirmer Verlag.
- Beratende Kommission im Zusammenhang mit der Rückgabe NS-verfolgungsbedingt entzogenen Kulturguts, insbesondere aus jüdischem Besitz.
<https://www.beratende-kommission.de/> (2020-09-14).
- Bundesministerium. *Provenienzforschung und Restitution in den Sammlungen des Bundes*. <http://www.provenienzforschung.gv.at/de/> (2020-09-14).
- Campens, Evelien. 2017. “Nazi-looted Art: A Note in Favour of Clear Standards and Neutral Procedures”. *Art Antiquity and Law*. Vol. 22(4).

- Cavalli-Björkman, Görel. 2017. *Falskt eller äkta: detektivarbete på konstmuseet*. Bokförlaget Langenskiöld.
- Christie's Guidelines for Dealing with Nazi-era Art Restitution Issues. <https://www.christies.com/en/services/restitution-services/guidelines> (2020-09-11).
- CIVS, Commission pour l'indemnisation des victimes de spoliations intervenues du fait des législations antisémites en vigueur pendant l'Occupation. 2019. *Guide to the work of the Restitution Committees – Five ways of resolving claims*. Paris. [http://www.civs.gouv.fr/images/pdf/CIVS-GUIDE-web\(dec2019\).pdf](http://www.civs.gouv.fr/images/pdf/CIVS-GUIDE-web(dec2019).pdf) (2020-09-10).
- Collections trust. *Cultural property advice*. <https://collectionstrust.org.uk/cultural-property-advice/> (2020-09-11).
- Cross-border restitution claims of works of art and cultural goods looted in armed conflicts and wars*. Den 3 december 2019 var the JURI Committee värd för en offentlig utfrågning. Evenemanget anordnades som en uppföljning av Europaparlamentets resolution av den 17 januari 2019 om gränsöverskridande restitutionsanspråk på konstverk och kulturföremål som plundrats i väpnade konflikter och krig, (2017/2023 (INI)). Hearingen finns filmad: <https://www.europarl.europa.eu/committees/sv/hearing-cross-border-restitution-of-loot/product-details/20191112CHE06501> (2020-09-11).
- Department for Culture, Media and Sports. 2005. *Combatting illicit trade: Due diligence guidelines for museums, libraries and archives on collecting and borrowing cultural material*. https://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20121204133803/http://www.culture.gov.uk/images/publications/Combating_Illicit_Trade05.pdf (2020-09-10).
- Deutsches Zentrum Kulturgutverluste m.fl. 2019. *Leitfaden Provenienzforschung zur Identifizierung von Kulturgut, das während der nationalsozialistischen Herrschaft verfolgungsbedingt entzogen wurde*. <https://www.museumbund.de/wp-content/uploads/2020/05/leitfaden-provenienz.pdf> (2020-09-11).
- Eizenstat, Stuart. 1998. *In support of Principles on Nazi-Confiscated Art*. Presentation vid Washington Conference on Holocaust-Era Assets i Washington DC, 3 december 1998. <https://fcit.usf.edu/holocaust/resource/assets/art.htm> (2020-09-10).
- Europaparlamentet. 2019. *Cross-border restitution claims of works of art and cultural goods looted in armed conflicts and wars, 2017/2023(INI)*. Europaparlamentets resolution av den 17 januari 2019 om gränsöverskridande anspråk på återlämnande av konstverk och kulturföremål som plundrats under väpnade konflikter och krig.

https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2019-0037_EN.html
(2020-09-10).

Feliciano, Hector. 2001. "The great culture robbery: The plunder of Jewish-owned art". I: Avi Beker (red.). *The plunder of Jewish property during the holocaust*. Palgrave Macmillan UK.

Fisher, A. Wesley & Weinberger, Ruth. 2014. *Holocaust-era looted art: a current world-wide overview*. Icom museum & politics conference, St Petersburg, september 2014. <http://art.claimscon.org/wp-content/uploads/2014/11/Worldwide-Overview.pdf> (2020-09-14).

Gemeinsame Erklärung der Bundesregierung, der Länder und der kommunalen Spitzenverbände zur Auffindung und zur Rückgabe NS-verfolgungsbedingt entzogen Kulturgutes, insbesondere aus jüdischem Besitz.
<https://www.kulturgutverluste.de/Webs/DE/Stiftung/Grundlagen/Gemeinsame-Erklaerung/Index.html> (2020-09-14).

German Lost Art Foundation (Deutsches Zentrum Kulturgutverluste).
<https://www.kulturgutverluste.de> (2020-09-14).

German Lost Art Foundation. *Help Desk for Enquiries about Cultural Assets seized in the National Socialist Era*.
<https://www.kulturgutverluste.de/Webs/EN/HelpDesk/Index.html> (2020-09-14).

German Lost Art Foundation m. fl., 2020. *Provenance research manual: to identify cultural property seized due to persecution during the national socialist era*.
<https://www.kulturgutverluste.de/Webs/EN/Research/Manual/Index.html>

Hakkarainen, Maarit & Koivulahti, Tiina. 2007. "Research into art looted by the nazis – an important international task". *Nordisk museologi*. 1:58–73.

Icom International Observatory on Illicit Traffic in Cultural Goods. *Due diligence / Good faith*. <https://www.obs-traffic.museum/due-diligence-good-faith> (2020-09-11).

Icom Recommendations concerning the Return of Works of Art Belonging to Jewish Owners, Icom 14 January 1999.

Inter-Allied Declaration against Acts of Dispossession Committed in Territories under Enemy Occupation or Control. London, 5 januari 1943.

Jenkins, Paul. 2015. *Independent Review of the Spoliation Advisory Pane*.
https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/415966/SAP_-_Final_Report.pdf (2020-09-11).

Koldehoff, Stefan. 2017. "Excuses, ignorance and lack of empathy – the treatment of victims of National Socialism after 1945 and the 'Gurlitt Affair'". I: Andrea Baresel-Brand, Meike Hopp, Agnieszka Magdalena Luliska & Josephine Cordero Sapien (red.). *Gurlitt: status report, 'Degenerate art' – confiscated and sold, Kunstmuseum Bern, Nazi art theft and its consequences, art and exhibition hall of the Federal Republic of Germany, Bonn*. München, Hirmer Verlag.

Ku2018/01685. Uppdrag till Riksantikvarieämbetet att bedöma behov av åtgärder med anledning av Washington-principerna och Terezin-deklarationen. 2019. Regeringsuppdrag från kulturdepartementet.

<https://www.regeringen.se/regeringsuppdrag/2019/06/uppdrag-till-riksantikvarieambetet-att-bedoma-behov-av-atgarder-med-anledning-av-washington-principerna-och-terezin-deklarationen/> (2020-09-11).

Kunert, Floris & Campfens, Evelien (red.). 2015. "Panel discussion". I E. Campfens (red.) *Fair and just solutions? Alternatives to litigation in Nazi-looted art disputes: status quo and new developments*. Eleven International Publishing, the Hague, Netherlands.

Kunstrückgabegesetz (BGBl I Nr. 181/1998). 1998/2009. Federal Law on the Restitution of Works of Art and Other Movable Cultural Assets from Austrian Federal Museums and Collections and Other Federal Property (Art Restitution Law – KRG).

<http://www.provenienzforschung.gv.at/de/restitution/gesetze/kunstruckgabegesetze/> (2020-09-14).

Leitfaden für die Ermittlung von NS-verfolgungsbedingt entzogenem Kulturgut in Bibliotheken. 2005. Bearbetat av Veronica Albrink, Jürgen Babendreier och Bernd Reifenberg. https://staatsbibliothek-berlin.de/fileadmin/user_upload/zentrale_Seiten/historische_drucke/pdf/leitfaden.pdf (2020-09-11).

Marck, Annemarie & Muller, Eelke. 2015. "National panels advising on Nazi-looted art in Austria, France, the United Kingdom, the Netherlands and Germany". I: E. Campfens (red.). *Fair and Just Solutions? Alternatives to Litigation in Nazi-looted Art Disputes: Status Quo and New Developments*. Eleven International Publishing, the Hague, Netherlands.

Ministère de la culture. 2019. *Création au ministère de la Culture de la Mission de recherche et de restitution des biens culturels spoliés entre 1933 et 1945*. <https://www.culture.gouv.fr/Presse/Communiqués-de-presse/Creation-au-ministere-de-la-Culture-de-la-Mission-de-recherche-et-de-restitution-des-biens-culturels-spolies-entre-1933-et-1945> (2020-09-11).

- Ministère de la culture. *Les MNR ou les oeuvres issues de la spoliation artistique confiées aux musées de France*.
<http://www2.culture.gouv.fr/documentation/mnr/MnR-pres.htm> (2020-09-11).
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. 2019. *Adviesaanvraag voor beleidsevaluatie restitutie roofkunst Tweede Wereldoorlog*.
https://www.lootedart.com/web_images/pedf2020/brief-aan-de-raad-voor-cultuur-inzake-adviesaanvraag-voor-beleidsevaluatie-restitutie-roofkunst-tweede-wereldoorlog.pdf (2020-09-11).
- Minister of State for Culture and the Media/Staatsministerin für Kultur und Medien. 2019. *Guidelines for implementing the Statement by the Federal Government, the Länder and the national associations of local authorities on the tracing and return of Nazi-confiscated art, especially Jewish property, of December 1999*. New edition.
https://www.kulturgutverluste.de/Content/08_Downloads/EN/BasicPrinciples/Guidelines/Guidelines.pdf?__blob=publicationFile&v=8 (2020-09-10).
- Museumvereniging. *Museum Provenance Investigation*.
<https://www.musealeverwervingen.nl/> (2020-09-14).
- Museumvereniging. *Objects*. <https://www.museumacquisitions.nl/46/objecten/> (2020-09-14).
- Nicholas, Lynn H. 1995. *The Rape of Europa: fate of Europe's treasures in the Third Reich and the Second World War*. Papermac.
- NIOD, Institute for war, holocaust and genocide studies. <https://www.niod.nl/en> (2020-09-11).
- NMDC. 2016. *Spoliation of works of art during the Holocaust and World War II period. Statement of principles and proposed actions*.
https://www.nationalmuseums.org.uk/what-we-do/contributing-sector/spoliation/spoliation_statement/ (2020-09-11).
- Petropoulos, Jonathan. 1996. *Art as politics in the Third Reich*. Chapel Hill, Univ. of North Carolina Press.
- Renold, Marc-André & Chechi, Alessandro. 2015. "Just and fair solutions: an analysis of international practice and trends". I: E. Campfens (red.) *Fair and Just Solutions? Alternatives to Litigation in Nazi-looted Art Disputes: Status Quo and New Developments*. Eleven International Publishing, the Hague, Netherlands.

- Renold, Marc-André. 2016. *Cross-border restitution claims of art looted in armed conflicts and wars and alternatives to court litigation*. Directorate General for Internal policies, Policy department C, Citizen's rights and constitutional affairs, Legal Affairs.
https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=IPOP_STU%282016%29556947 (2020-09-10).
- Presentation of a committee: Restitutiecommissie. 2019. I: *Network of European Restitution Committees on nazi-looted art*. Newsletter. June 2019 (2):7–9.
http://www.provenienzforschung.gv.at/wp-content/uploads/Newsletter_Network_Nr-2_2019-06.pdf (2020-09-14).
- Presentation of a committee: Germany's Advisory Commission on the return of cultural property seized as a result of Nazi persecution, especially Jewish property. 2020. I: *Network of European Restitution Committees on nazi-looted art*. Newsletter. January 2020 (5):6–7.
http://www.provenienzforschung.gv.at/wp-content/uploads/Newsletter_Network_Nr-5_2020-01.pdf (2020-09-14).
- Restitutie Commissie. *The Restitutions Committee*.
<https://www.restitutiecommissie.nl/en>. (2020-09-14).
- Riksantikvarieämbetet, 2020. *God samlingsförvaltning: Stöd för museer i återlämnandeärenden*, Visby. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:raa:diva-6026> (2020-09-10).
- Rydell, Anders. 2013. *Plundrarna: hur nazisterna stal Europas konstskatter*. Stockholm, Ordfront.
- Rydell, Anders. 2015. *Boktjuvarna: Jakten på de försvunna biblioteken*. Stockholm, Norstedts.
- Salm, Christian, 2017. *Cross-border restitution claims of looted works of art and cultural goods: European added value assessment*. European parliamentary research service, European Union.
- Savoy, Benedicte. 2014. "Plunder, Restitution, Emotion and the Weight of Archives: A Historical Approach". I: Ines Rotermund-Reynard (red.). *Echoes of exile: Moscow Archives and the arts in Paris 1933-1945*. Boston, De Gruyter.
- SOU 1999:20. Slutrapport "Sverige och judarnas tillgångar".
<https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/statens-offentliga-utredningar/1999/03/sou-1999201/> (2020-09-10).

- Svenska Icom. 2011. *Icoms etiska regler*. Andra upplagan. Stockholm.
http://icomsweden.se/wp-content/uploads/2010/12/etiska-regler_webb-1.pdf
(2020-09-10).
- Terezin Declaration*, 30 June 2009.
https://wjro.org.il/cms/assets/uploads/2019/06/terezin_declaration.pdf (2020-09-11).
- The monuments men*. 2014. (Film). George Clooney (regi).
- UK government. *Spoliation Advisory Panel*.
<https://www.gov.uk/government/groups/spoliation-advisory-panel> (2020-09-11).
- United States Department of State. 2020. *The JUST Act Report*. Office of the Special Envoy for Holocaust Issues Bureau of European and Eurasian Affairs March 2020. <https://www.state.gov/reports/just-act-report-to-congress/> (2020-09-11).
- Washington Conference Principles on Nazi-Confiscated Art*. US Department of state realize in connection with the Washington Conference on Holocaust Era Assets, Washington DC December 3, 1998. <https://www.state.gov/washington-conference-principles-on-nazi-confiscated-art/> (2020-09-11).
- Webber, Anne & Fisher Wesley A. 2019. "Restitution: the difficulties and the realities". I: *Terezin Declaration – Ten Years Later. 7th International Conference. The documentation, identification and restitution of the cultural assets of WWII victims. Proceedings of an international academic conference held in Prague on 18–19 June, 2019*. http://www.cdmp.cz/en/wp-content/uploads/TD-10_proceedings_digital.pdf (2020-09-11).
- Weller, Matthias. 2019a. *Research project on international practice in the restitution of Nazi-looted art: "Restatement of Restitution Rules"*. Universität Bonn. http://www.disputeresolutiongermany.com/wp-content/uploads/2019/05/Information_Restatement_deutsch_-_englisch-17-05-19.pdf (2020-09-10).
- Weller, Matthias. 2019b. "In search of 'just and fair solutions': Towards the future of the 'Washington Principles on Nazi-Confiscated Art'". I: Commission pour l'indemnisation des victimes de spoliations intervenues du fait des législations antisémites en vigueur pendant l'Occupation (CIVS). *Guide to the work of the Restitution Committees – Five ways of resolving claims*. Paris. [http://www.civs.gouv.fr/images/pdf/CIVS-GUIDE-web\(dec2019\).pdf](http://www.civs.gouv.fr/images/pdf/CIVS-GUIDE-web(dec2019).pdf) (2020-09-10).
- Woman in gold*. 2015. (Film). Simon Curtis (regi).

Woodhead, Charlotte, 2019b. "Action Towards Consistent 'Just and Fair' Solutions". I: Commission pour l'indemnisation des victims de spoliations intervenues du fait des législations antisémites en vigueur pendant l'Occupation (CIVS). *Guide to the work of the Restitution Committees – Five ways of resolving claims*. Paris. [http://www.civs.gouv.fr/images/pdf/CIVS-GUIDE-web\(dec2019\).pdf](http://www.civs.gouv.fr/images/pdf/CIVS-GUIDE-web(dec2019).pdf) (2020-09-10).

Zivie, David. 2018. "*Des traces subsistent dans des registres...*" *Biens culturels spoliés pendant la seconde guerre mondiale : une ambition pour rechercher, retrouver, restituer et expliquer*. Mission sur le traitement des œuvres et biens culturels ayant fait l'objet de spoliations pendant la Seconde Guerre mondiale. Rapport à Madame Françoise Nyssen, Ministre de la Culture. <https://www.vie-publique.fr/sites/default/files/rapport/pdf/184000530.pdf> (2020-09-11).

E-post

Jakob Broberg Lind, Kulturministeriet, Danmark, 2020-02-26.

Sunneva S, Kulturdepartementet, Norge, 2020-02-17.

Hege Stensrud Høsøien, Nasjonalbiblioteket, Norge, 2020-07-02.

Tiina Koivulahti, University of Jyväskylä, Department of Art History, 2020-03-01.

Tiina Eerikainen, Counsellor for Cultural Affairs, Ministry of Education and Culture, 2020-02-26.

Bente Granrud, Nasjonalbiliboteket, Norge, 2020-09-24

Bilaga 1

Intervjuer med kulturarvsinstitutioner, samrådsparter och sakkunniga

Vi har intervjuat representanter för alla ”centrala museer” samt ”övriga statliga museer” (i den mån de bedömts relevanta). Utöver dessa har några regionala och kommunala museer vidtalats, då de bedömts ha samlingar som kan komma att beröras av frågorna eller kompetens om frågorna. Vi har pratat med den kontaktperson som museet utsett. De flesta intervjuer och samtal har genomförts per telefon, några har skett i form av fysiska möten.

Moderna museet, 2020-02-20, 2020-06-16.

Nationalmuseum, 2020-02-24, 2020-06-16.

Naturhistoriska riksmuseet, 2020-02-26.

Statens centrum för arkitektur och design, 2020-02-14.

Statens försvarshistoriska museer, 2020-02-14.

Statens historiska museer, 2020-01-31.

Statens maritima och transporthistoriska museer, 2020-03-02.

Statens museer för världskultur, 2020-01-30.

Umeå universitet (Bildmuseet), 2020-02-14.

Dansmuseet, 2020-02-18.

Stiftelsen Judiska museet i Stockholm, 2020-03-05, 2020-06-08.

Millesgården, 2020-01-24.

Stiftelsen Prins Eugens Waldemarsudde, 2020-02-17.

Stiftelsen Nordiska museet, 2020-01-29.

Stiftelsen Skansen, 2020-02-06.

Stiftelsen Tekniska museet, 2020-03-03.

Stiftelsen Thielska galleriet, 2020-03-11.

Zornsamlingarna, 2020-01-31.

Göteborgs kommun (Konstmuseet), 2020-02-10, 2020-06-12.

Malmö Kommun (Malmö konstmuseum), 2020-02-11.

Östergötlands länsmuseum, 2020-02-07.

Skissernas museum, 2020-01-21.

Scenkonstmuseet, 2020-03-03.

Riksarkivet, 2019-12-06.

Kungl. Biblioteket, 2019-12-06, 2020-04-17.

Hagströmerbiblioteket, Karolinska institutet, 2020-03-03.

Vitterhetsakademins bibliotek, Riksantikvarieämbetet, 2019-12-05.

Uppsala universitetsbibliotek, 2020-03-19.

Göteborgs universitetsbibliotek, 2020-04-20.

Samråd har skett med övriga utpekade samrådsparter

Föreningen Förintelsens Överlevande, 2019-12-05.

Judiska centralrådet, 2019-12-05.

Svenska Icom, 2020-02-21.

Sveriges museer, 2020-02-07, 2020-02-26.

Ekonomistyrningsverket, 2020-03-05.

Övriga konsulterade sakkunniga (video- och telefonmöten)

Jonas Nordin, professor bok- och bibliotekshistoria, Lunds universitet, 2020-01-24.

Antonia Bartoli, proveniensforskare, Yale art gallery (tidigare vid British Library), USA, 2020-03-04.

Sebastian Finsterwalder, proveniensforskare, *Zentral- und Landesbibliothek*, Berlin, 2020-02-28.

Pia Schönberger, chef för *Kommission für Provenienzforschung*, Österrike, 2020-03-04.

Kevin Gosling, chef för *Collections Trust*, Storbritannien, 2020-03-25.

Tiina Koivulahti, forskare, *University of Jyväskylä (JYU)*, Department of Art History, Finland, 2020-03-27.

Jacques Schuhmacher, provenance and spoliation curator, *Victoria & Albert Museum*, London, Storbritannien, 2020-03-27.

Christian Riemenschneider, proveniensforskare, *Landschaftsverband Südniedersachsen e.V.* Tyskland, 2020-04-03.

Eric Idema, generalsekreterare, *Restitutiecommissie*, Nederländerna, 2020-04-01.

Ellen Grabowksy, Jona Mooren och Eelke Muller, proveniensforskare, Researcher Expert Centre Restitution på *NIOD Institute for War, Holocaust and Genocide Studies* vid KNAW, 2020-04-03.

Bente Bergmans, *Netherlands Museums Association*, Nederländerna, 2020-04-08.

Mark Caldon, Senior Policy Adviser, Cultural Property and Director, Spoliation Advisory Panel, *Department for Digital, Culture, Media and Sport*, Storbritannien, 2020-04-08.

Kristian Jensen, Head of Collections and Curation, *British Library*, Storbritannien, 2020-04-24.

Joachim Sieber, President, *Schweizerischer Arbeitskreis Provenienzforschung*, Schweiz, 2020-04-29.

Sophie Olie, proveniensforskare, *Rijksmuseum*, Nederländerna, 2020-04-30.

Anne Webber, Commission for looted art in Europe, Storbritannien, 2020-06-03.

Desirée Blomberg, utställningssamordnare, gruppchef, Moderna museet, 2020-06-25.

David Zivie, Chef de la Mission de recherche et de restitution des biens culturels spoliés entre 1933 et 1945, 2020-08-20.

Förslag till åtgärder med anledning av Washington-principerna och Terezin-deklarationen:
Återrapportering av regeringsuppdrag

Bilaga 2

Internationell utblick

Fem europeiska länder har etablerat formella kommittéer för att hantera restitutionsärenden: Tyskland, Österrike, Nederländerna, Frankrike och Storbritannien. I det följande beskrivs åtgärder som vidtagits i dessa fem länder för att identifiera nazi-konfiskerade kulturföremål och hantera restitutionsärenden. Därefter beskrivs kortfattat situationen i våra nordiska grannländer Norge, Danmark och Finland.

Tyskland

Tyskland deltog i konferensen i Washington 1998 och förklarade året efter i en deklaration *Gemeinsame Erklärung*⁷⁷ sina intentioner att implementera Washington-principerna. I deklarationen understryks vikten av att offentliga museer, arkiv och bibliotek identifierar och återlämnar nazi-konfiskerade kulturföremål. Riktlinjer för regionala myndigheters implementering av detta gemensamma ställningstagande publicerades första gången 2001. Riktlinjerna har sedan uppdaterats 2007 och 2019.⁷⁸

Sedan 2003 finns en oberoende kommitté *Beratende Kommission*⁷⁹ i Tyskland. Den tyska kommitténs arbete skiljer sig från de fyra övriga europeiska kommittéernas genom att den bara tar upp fall i vilka parterna har försökt, men inte lyckats, komma överens på egen hand. För att ett fall ska tas upp av kommittén måste båda parter ge sitt medgivande. Kommissionen består av upp till 10 medlemmar med erfarenhet inom juridik, etik, konst och historia. Sedan 2013 har 17 rekommendationer utfärdats.⁸⁰ Under denna tid har många gånger fler restitutionsfall lösts i Tyskland utan att kommissionen varit delaktig.

⁷⁷ Gemeinsame Erklärung der Bundesregierung, der Länder und der kommunalen Spitzenverbände zur Auffindung und zur Rückgabe NS-verfolgungsbedingt entzogen Kulturgutes, insbesondere aus jüdischem Besitz, <https://www.kulturgutverluste.de/Webs/DE/Stiftung/Grundlagen/Gemeinsame-Erklaerung/Index.html> (2020-09-14).

⁷⁸ Minister of State for Culture and the Media/Staatsministerin für Kultur und Medien, 2019.

⁷⁹ Beratende Kommission im Zusammenhang mit der Rückgabe NS-verfolgungsbedingt entzogenen Kulturguts, insbesondere aus jüdischem Besitz, <https://www.beratende-kommission.de/> (2020-09-14).

⁸⁰ Presentation of a committee: Germany's Advisory Commission on the return of cultural property seized as a result of Nazi persecution, especially Jewish property, 2020.

German Lost Art Foundation (*Deutsches Zentrum Kulturgutverluste*)⁸¹ är nationell och internationell kontaktpunkt för ärenden som rör olovligt förvärvade föremål i tyska kulturarvsinstitutioner. Huvudsakligt fokus ligger på nazi-konfiskerade kulturföremål, men verksamheten omfattar även andra kategorier av föremål, till exempel föremål insamlade i en kolonial kontext. Stiftelsen främjar proveniensforskning genom att erbjuda ekonomiskt stöd och plattformar för spridning av kunskap och forskningsresultat. Stiftelsen tillhandahåller även *Lost art*-databasen, som innehåller information om kulturföremål som förlorats som ett resultat av nazisternas förföljelser samt om föremål som identifierats med inkomplett eller misstänkt proveniens under tiden för nazistregimen.

I Tyskland har proveniensforskningen under de senaste 20 åren etablerats, systematiserats och institutionaliserats. Utbildningen inom proveniensforskning har stärkts och det finns numera professurer eller juniorprofessurer i ämnet vid universiteten i Bonn, Hamburg, München och Berlin. Proveniensforskarna själva har skapat ett professionellt nätverk som nu har ca 300 medlemmar.⁸²

Under 2019 etablerade German Lost Art Foundation även en Helpdesk i Berlin⁸³ som ska utgöra en kontaktpunkt för offer för plundring eller deras arvingar och lotsa dem genom byråkratin.

Österrike

Under senare delen av 1990-talet började frågor om restitution av egendom att komma upp på dagordningen även i Österrike. 1998 inrättades *Kommission für Provenienzforschung* (CRP)⁸⁴, en kommission med uppgiften att bedriva systematisk proveniensforskning och identifiera verk med problematisk bakgrund i de federalt ägda samlingarna. Samma år instiftades en lag om restitution av konst, *Kunstrückgabegesetz* (Art Restitution Act)⁸⁵ som definierar kriterier för restitution och omfattar federalt ägda samlingar. I enlighet med lagen inrättades även en kommitté, bestående av åtta medlemmar, som utfärdar en rekommendation om ett föremål bör restitueras eller inte. Medlemmarna utses och finansieras av

⁸¹ German Lost Art Foundation (Deutsches Zentrum Kulturgutverluste), <https://www.kulturgutverluste.de/> (2020-09-14).

⁸² Arbeitskreis Provenienzforschung, *Unsere Mission*.

⁸³ German Lost Art Foundation, *Help Desk for Enquiries about Cultural Assets seized in the National Socialist Era*. Sommaren 2020 etablerades en helpdesk även för frågor om samlingar insamlade i en kolonial kontext: German Lost Art Foundation, 2020, *German Contact Point for Collections from Colonial Contexts Now Launched*.

⁸⁴ Bundesministerium, *Provenienzforschung und Restitution in den Sammlungen des Bundes*.

⁸⁵ *Kunstrückgabegesetz*, 1998/2009.

kulturdepartementet och ska verka oberoende. Den ansvarige ministern tar sedan det slutgiltiga beslutet.

Kommission für Provenienzforschung (CRP) har proveniensforskare anställda som arbetar vid de federalt ägda museerna med att systematiskt gå igenom alla förvärv från 1933 och framåt. Kommissionen åtar sig också att lokalisera tidigare ägare eller deras arvtagare och förse dem med resultatet av undersökningarna. De förbereder därefter fall som tas upp i kommittén. Forskarna är anställda av kommissionen och inte av museerna, vilket gör deras ställning mer oberoende. Forskarna är i de flesta fall historiker, vilket skiljer dem från Tyskland där många proveniensforskare är konsthistoriker.

Kommittén har sedan 1998 utfärdat runt 360 rekommendationer som publiceras på webben. En rekommendation kan dock röra flera föremål, till exempel har ca 50 000 böcker återlämnats. Flera anser att den österrikiska lagen om restitution av konst visat sig vara det mest effektiva verktyget för implementering av Washington-principerna.⁸⁶

Nederländerna

Efter andra världskrigets slut sände de allierade mycket av den plundrade konsten tillbaka till ursprungsländerna med uppgiften till regeringarna att återbörda denna till dess rättmätiga ägare. I Nederländerna återlämnades delar av konsten medan annat auktionerades ut under 1950-talet. Det som återstod införlivades i den så kallade NK-samlingen (*Nederlands Kunstbezi-collectie*), en del av den nederländska nationella konstsamlingen. NK-samlingen består av över 3 800 konstverk, konsthantverk, antikviteter och andra föremål.

Liksom i andra länder var det i slutet av 1990-talet som frågan om restitution av konst konfiskerad under andra världskriget aktualiserades på nytt. Nederländska museiförbundet har genomfört två stora undersökningar av proveniensen för konst och judiska rituella föremål i museisamlingar.⁸⁷ Den ena handlade om förvärv mellan 1940 och 1948 (genomfördes 1998–1999) och den andra om förvärv från 1933 och framåt (genomfördes 2009–2013). Museerna utförde själva proveniensundersökningarna medan museiförbundet bidrog med utbildning och stöd. Föremål med oklar proveniens publiceras på museiförbundets hemsida.⁸⁸

År 2001 instiftades en oberoende rådgivande kommitté (*Restitutie Commissie*)⁸⁹ för att ge råd till Kulturdepartementet i restitutionsärenden som avser föremål som ägs

⁸⁶ CIVS, 2019.

⁸⁷ Museumvereniging, *Museum Provenance Investigation*.

⁸⁸ Museumvereniging, *Objects*.

⁸⁹ Restitutie Commissie, <https://www.restitutiecommissie.nl/en>. (2020-09-14).

av den nederländska staten och där den ursprunglige ägaren förlorat föremålet till följd av nazistregimen. Kommittén ger råd åt kulturministern som därefter fattar det formella beslutet om krav som rör föremål i den statliga konstsamlingen. Kommittén kan också ge rekommendationer i tvister gällande restitution av föremål med annan ägare än staten. I dessa fall förbinder sig kravställaren och den nuvarande ägaren på förhand att acceptera kommitténs rekommendation som bindande.

Kommittén kan låta ett särskilt expertcenter utföra proveniensforskning och annan forskning som behövs i ett specifikt fall. *The Restitution of Items of Cultural Value and the Second World War Expertise Centre* etablerades 1 september 2018 och är en del av Niod, the Institute for War Holocaust and Genocide Studies.⁹⁰ Kommittén består av sju medlemmar som utses för en period på tre år. Såväl ordförande som vice ordförande ska ha en juristexamen. Utöver dessa ska minst en medlem ha erforderliga kunskaper om andra världskriget och minst en medlem måste ha erforderliga kunskaper i konstvetenskap eller museologi.

Restitutionskommittén har en webbplats med steg-för-steg-anvisningar för hur man tar hjälp av kommittén. På webbplatsen publiceras även rapporter om varje ärende. Hittills har 158 rekommendationer utfärdats.⁹¹ Majoriteten av rekommendationerna har rört föremål i den så kallade NK-samlingen.⁹²

Enligt nuvarande restitutionspolicy ska kommitténs rekommendationer göras utifrån Washington-överenskommelsens principer om rimlighet och rättvisa. Såväl tidigare som nuvarande ägares intressen ska vägas in i bedömningen och detta har kritiserats av flera som menar att betydelsen av verket för den nuvarande ägaren är irrelevant i fall där det är fråga om nazi-konfiskering.⁹³

För närvarande pågår en utvärdering av den nederländska policyn kring restitution på uppdrag av kulturministern.⁹⁴ Särskilt ska förhållandet till Washington-principerna och till andra jämförbara länders restitutionspolicier utvärderas. Utvärderingen med förslag till förbättringar ska vara klar 1 oktober 2020.

Frankrike

Redan 1944 inrättades i Frankrike en specialiserad organisation för identifiering och restitution av kulturföremål, *Commission de Recuperation Artistique* (CRA), som var aktiv mellan 1944 och 1949. Den hade till uppgift att spåra kulturföremål

⁹⁰ NIOD, <https://www.niod.nl/en> (2020-09-11).

⁹¹ Presentation of a committee: Restitutiecommissie, 2019.

⁹² Marck & Muller, 2015.

⁹³ Webber & Fisher, 2019.

⁹⁴ Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. 2019.

som skingrats under kriget, föra dem tillbaka till Frankrike och återlämna dem till dess rättmätiga ägare.

Delvis tack var den under kriget verksamma museiintendenten Rose Vallands noggrant förda register över konst som förts ut ur Frankrike, kunde CRA spåra över 60 000 plundrade kulturföremål och föra tillbaka dem till Frankrike från Tyskland. Omkring 45 000 av dessa återlämnades till sina rättmätiga ägare under de första fem åren efter kriget.⁹⁵ De flesta av de resterade föremålen såldes på auktion, men staten behöll ca 2 100 föremål som ansågs särskilt värdefulla, och anförtrorde förvaltningen av dem åt museer runt om i Frankrike. Dessa föremål utgör den så kallade MNR-samlingen (MNR – *Musées Nationaux Recuperation*).⁹⁶ Avsikten är att föremålen i MNR-samlingen ska återlämnas, men sedan 1950-talet har endast ett hundratal av föremålen återlämnats till sina rättmätiga ägare.

Misson Mattéoli

Under 1990-talet återuppväcktes intresset för den nazi-plundrade egendomen och 1997 inrättade Frankrikes regering en kommitté för att utreda hur Frankrikes judar blev förövade sina tillgångar under andra världskriget. Kommitténs namn var *Mission d'étude sur la spoliation des Juifs de France de 1940 à 1944*, mer känd som Mission Mattéoli, efter dess ordförande. Mission Mattéoli sammanfattade sina slutsatser och rekommendationer i en rapport år 2000. En av rekommendationerna var att regeringen inrättar ett organ för att utreda krav från offer för den anti-semitiska lagstiftningen i Frankrike under tiden för nazist-ockupationen.

CIVS

Frankrikes regering följde Mission Mattéolis rekommendation och beslutade 1999 att tillsätta ett fristående organ, *Commission pour l'indemnisation des victimes de spoliations intervenues du fait des législations antisémites en vigueur pendant l'Occupation (CIVS)*, för att utreda fall av plundring av egendom under andra världskriget och föreslå kompenserande åtgärder.

Offer eller deras arvingar kan vända sig till kommissionen i ärenden som rör plundring av materiella tillgångar eller banktillgångar. CIVS utreder krav och den rådgivande panelen utfärdar en rekommendation om kompensation som föreslås för premiärministern eller annan berörd institution, till exempel en bank. CIVS

⁹⁵ Marck & Muller, 2015.

⁹⁶ Ministère de la culture, *Les MNR ou les oeuvres issues de la spoliation artistique confiées aux musées de France*.

rekommendationer är icke-bindande, men premiärminister-beslutet som följer på en rekommendation är bindande och följer i princip alltid rekommendationen.⁹⁷

Förändringar i hanteringen av fall av nazi-konfiskerade kulturföremål från 2019

Hanteringen av nazi-plundrade kulturföremål i Frankrike utreddes i en rapport 2018⁹⁸, där kritik framfördes mot att statens insatser för att identifiera och restituera kulturföremål varit ineffektiva, underfinansierade och saknat samordning.

För att ge ny kraft till identifiering och restitution av nazi-plundrade kulturföremål beslutade den franska regeringen 2018 att omorganisera hanteringen av dessa ärenden. Förändringen innebär att ansvaret för restitutionsärenden delas av två olika instanser. En nyinrättad enhet inom kulturdepartementet, *Mission de recherche et de restitution des biens culturels spoliés entre 1933 et 1945*⁹⁹, utreder ärendet och har ansvar för att erforderlig proveniensforskning genomförs. Detta underlag lämnas vidare till CIVS, som rekommenderar eventuell restitution eller kompensation. CIVS är fristående från kulturdepartementet och den rådgivande panelen har i samband med omorganisationen kompletterats med fyra nya medlemmar med expertis inom konsthistoria, konstmarknaden, historia om andra världskriget samt kulturarvsjuridik. Detta för att underlätta CIVS arbete med ärenden som rör kulturegendom. Det slutgiltiga beslutet tas därefter, liksom tidigare, på premiärministernivå.

Den nya enheten inom kulturdepartementet ska inte enbart hantera inkommande krav utan även arbeta proaktivt för att identifiera och restituera kulturföremål. En viktig uppgift är att utreda MNR-samlingen, men den nya enheten ska även arbeta proaktivt för att identifiera föremål i andra statliga samlingar med saknad eller misstänkt proveniens. Det gäller konstföremål såväl som böcker och andra kulturföremål. Dock kvarstår svårigheten att Frankrike ännu inte gjort någon lagförändring som tillåter restitution av föremål i de statliga museisamlingarna (med undantag av MNR-samlingen).

Ytterligare uppgifter för den nya enheten är att utveckla samarbetet med motsvarande organisationer i andra länder, samt att tillsammans med universitet arbeta för att främja utbildning inom proveniensforskning i Frankrike.

⁹⁷ Marck & Muller, 2015.

⁹⁸ Zivie, 2018.

⁹⁹ Ministère de la culture, 2019.

Storbritannien

1998 etablerade NMDC (*National Museum Directors Conference*) en arbetsgrupp kring dessa frågor, som resulterade i att man antog principer och rekommendationer för medlemsmuseerna.¹⁰⁰ En rekommendation var att varje museum, galleri eller bibliotek ska göra en handlingsplan för hur man avser att undersöka sina samlingar. Ett liknande vägledande dokument gavs ut av *Museums and Galleries Commission* 1999 som vägledning för övriga museer. 2016 slogs dessa två vägledningar samman och uppdaterades. Museernas handlingsplaner och en databas med resultaten av de proveniensundersökningar som gjorts finns samlade på Collections Trusts webbsida *Cultural property advice*¹⁰¹ tillsammans med övrigt rådgivningsmaterial om juridiska och etiska aspekter kring förvärv. Rådgivningen vänder sig inte enbart till museer utan också till auktionshus och handlare och även privatpersoner som avser köpa eller sälja kulturföremål.

År 2000 inrättade regeringen en rådgivande kommitté, *The Spoliation Advisory Panel*¹⁰², för att erbjuda ett alternativ till domstolsförfarande för fall som gäller nazi-konfiskerade kulturföremål i offentliga samlingar. För att ett krav ska kunna behandlas ska föremålet nu finnas i en statlig samling eller i ett annat offentligt museum. Panelen kan även ge råd om krav som rör föremål i en privat samling, om kravställaren och den nuvarande ägaren är överens om att inge ärendet till panelen.

Innan 2009 kunde panelen inte rekommendera återlämnande av föremål ur nationella samlingar av juridiska skäl. 2009 kom en ny lag *The Holocaust (Return of Cultural Objects) Act* som tillåter återlämnande av föremål ur de nationella museerna efter rekommendation från panelen.

Medlemmarna i kommittéen inkluderar kompetens och erfarenhet inom områdena juridik, museer, ekonomi, filosofi, kost och historia. Regeringen har utsett en grupp rådgivande experter, från vilken en tillfällig panel kan sättas samman vid behov. Panelen möts enbart när ett krav inkommit.

2015 publicerades på kulturdepartementets uppdrag en utvärdering av panelens arbete.¹⁰³ Utvärderingen föreslår vissa justeringar, men i huvudsak verkar den anse att systemet fungerar väl. Hittills har panelen bedömt och lämnat rekommendationer i 22 fall. Det senaste fallet var 2016.

¹⁰⁰ NMDC, 2016.

¹⁰¹ Collections trust, *Cultural property advice*.

¹⁰² UK government, *Spoliation Advisory Panel*.

¹⁰³ Jenkins, 2015.

Norden

Danmark

Inga dokumenterade fall av konfiskeringar av judiska medborgares konst eller kulturföremål har rapporterats i Danmark.¹⁰⁴

Det danska kulturdepartementet har ingen kännedom om att det ska finnas föremål som kan omfattas av Washington-principerna i danska kulturarvssamlingar. Det har inte utarbetats några generella riktlinjer. I början av 2000-talet tillfrågade kulturdepartementet Nationalmuseet, Statens Museum for Kunst, Det Kongelige Bibliotek och Statens Arkiver om de såg behov av att undersöka detta på de danska kulturarvsinstitutionerna. Svaret de fick var att det förmodligen inte finns – eller att det finns i sådan liten omfattning – att arbetet inte skulle vara ändamålsenligt utifrån resurser. Kulturdepartementet gjorde bedömningen att risken är liten att det finns den här typen av samlingar i Danmark och att en översyn inte är nödvändig.¹⁰⁵

Norge

Enligt *The JUST Act report* har de norska judar som plundrades på kulturföremål kompenseras, men den plundrade konst som kan ha kommit till Norge genom konsthandeln har däremot till största delen inte efterforskats.¹⁰⁶

I Norge restituerades 2013 en Matisse-målning från Heine Onstad Kunstcenter. Det fanns efter grundlig proveniensforskning kvarvarande oklarheter i proveniensen, men museet valde att återlämna målningen. Det norska kulturdepartementet praktiserar ”armslängds avstånd” till kulturinstitutionerna och deltog i processen enbart som samtalspart för de två parterna.¹⁰⁷

Efter detta ärende genomförde Heine Onstad Kunstcenter en genomgång av andra verk som förvärvades under och efter kriget. Det gjordes försök att inspirera andra museer att göra liknande undersökningar. Det som framkom i dessa var att Nasjonalmuseet hade några få verk som kunde spåras till judiska ägare, men där man inte lyckats hitta ägarna eller deras arvingar. Nasjonalbiblioteket gjorde en utredning 1997 som inte påvisade någon förekomst av nazi-konfiskerat material.¹⁰⁸

¹⁰⁴ United States Department of State, 2020.

¹⁰⁵ E-post från Jakob Broberg Lind, Kulturministeriet, 2020-02-26.

¹⁰⁶ United States Department of State, 2020, s. 133.

¹⁰⁷ E-post från Sunneva S, Kulturdepartementet, Norge, 2020-02-17.

¹⁰⁸ E-post från Hege Stensrud Høsøien, Nasjonalbiblioteket, Norge, 2020-07-02.

I juli 2020 påbörjades på nytt en undersökning i Nasjonalbibliotekets samlingar.¹⁰⁹ Bakgrunden är den förfrågan Riksantikvarieämbetet skickat till norska kulturdepartementet i februari 2020. Undersökningen är ett pågående arbete men en statusrapport i september 2020 visar att inga fynd av nazi-konfiskerade föremål framkommit. Däremot har föremål identifierats som behöver undersökas närmare. I rapporten beskrivs olika metoder som prövats i översynen av de olika materialkategorierna.¹¹⁰ Norska Nasjonalbiblioteket planerar också att arrangera ett seminarium under 2021 för erfarenhetsbyte mellan institutioner kring dessa frågor.

Finland

Det har inte förekommit några återlämnanden av nazi-konfiskerade kulturföremål i Finland. I samband med forskningsprojektet DEAL (*Distributors of European art legacy – Finland as relocation region of nazi-looted art*) som pågick 2001–2006 och där 27 museer deltog, fann man omkring 400 utländska konstverk i samlingarna med luckor i proveniensens mellan 1933 och 1945.¹¹¹ Många av de konstverk som ingick i studien publicerades i den tyska Lost Art-databasen.¹¹²

Från statligt håll har man hittills inte vidtagit några särskilda åtgärder för att främja kulturarvsinstitutionernas efterlevnad av Washington-principerna och Terezin-deklarationen. Detta för att man bedömer att det skulle omfatta mycket få objekt. Man har dock tillsammans med Finlands museiförbund i november 2019 diskuterat frågan och då kommit fram till att museiförbundet ska publicera informationsmaterial om nazi-konfiskering av kulturföremål i webb-tidskriften MuseoPro,¹¹³ inklusive god praxis för proveniensforskning.¹¹⁴ Konstmuseet Ateneum kan tjäna som ett exempel på ett av få nordiska museer som publicerar verk med inkomplett proveniens under åren 1933–1945 på sin webbsida.¹¹⁵

¹⁰⁹ E-post från Bente Granrud, Nasjonalbiblioteket, 2020-09-24.

¹¹⁰ Nasjonalbiblioteket, 2020 *Nazikonfiskert materiale i Nasjonalbiblioteket? Foreløpig rapport fra letearbeidet* (2020-09-24).

¹¹¹ Hakkarainen & Koivulahti, 2007.

¹¹² E-post från Tiina Koivulahti, University of Jyväskylä, Department of Art History, 2020-03-01.

¹¹³ En artikel förväntas utkomma under 2020, på MuseoPro, <https://www.museopro.fi/fi/>.

¹¹⁴ E-post från Tiina Eerikainen, Counsellor for Cultural Affairs, Ministry of Education and Culture, 2020-02-26.

¹¹⁵ Ateneum, Finlands nationalgalleri, *Proveniensforskning*.

